

Maria Àngels Viladot i Presas, *Lengua y comunicación intergrupala*, Editorial UOC, Barcelona, 2008, 175 pp.

Un dels temes principals que aborda la psicologia social del llenguatge és la comunicació intergrupala. L'anàlisi dels elements que expliquen com funciona la comunicació entre els grups socials i etnolingüístics és un element fonamental a l'hora d'entendre un món cada vegada millor comunicat i on les relacions entre els diferents grups lingüístics cobra, cada vegada, major intensitat i importància.

Darrere de cada persona i de cada grup humà hi ha tot un conjunt complex de relacions psicològiques i socials subjacents que té a veure amb els sentiments d'identitat i de pertinença a un grup social, ènic o nacional determinat, i aprofundir en el coneixement d'aquestes relacions és una condició necessària per a entendre el nostre món i contribuir a millorar la comunicació entre els diferents grups i fer-la més justa. Potser aquesta darrera afirmació sembla utòpica, però creiem que el coneixement és la premissa principal per a evitar els prejudicis i millorar el clima de comunicació i de respecte entre les persones i els grups.

Malgrat el que acabem de dir, les investigacions sobre la comunicació intergrupala no són abundants en el nostre context. Com afirma l'autora, Maria Àngels Viladot, la investigació sobre el rol de la comunicació en les relacions intergrupals a Espanya avança molt lentament, malgrat la seua importància, que, afegim nosaltres, és encara major en contextos, com ara el nostre, que han evolucionat rapidíssimament en els darrers anys per a convertir-se en territoris amb un grau molt elevat de multilingüisme.

Probablement és aquesta una de les raons que van impulsar Maria Àngels Viladot i Presas a escriure l'obra que ressenyem. *Lengua y comunicación intergrupala* té com a finalitat difondre algunes de les teories i les aportacions més rellevants de la psicologia social a l'estudi de la comunicació intergrupala. Avancem que aquesta obra, dirigida sobretot a investigadors i a especialistes en temes de comunicació, entesa en un sentit ampli, va més enllà del manual especialitzat per a situar-se en l'àmbit de

l'alta divulgació. De manera específica, el llibre que ressenyem interessarà no només els psicòlegs situats en l'àmbit de la psicologia social, sinó també, i molt, els sociolingüistes i els sociòlegs del llenguatge, que hi trobaran teories que cal tenir molt en compte per a entendre els processos de comunicació entre els diferents grups que conformen el paisatge lingüístic actual.

Com és sabut, la sociolingüística, com a ciència aplicada, té nombrosos punts de contacte amb altres ciències aplicades com són l'antropologia lingüística, la sociologia del llenguatge i la psicologia social del llenguatge. En la mesura que avança l'obra i la temàtica de *Lengua y comunicació intergrupala* va fent-se més específica (per exemple quan s'hi tracten la teoria de l'acomodació en la comunicació o la teoria de la identitat etnolingüística), el lector descobrirà com els punts d'interès i de contacte entre les aportacions de la psicologia social del llenguatge i les altres ciències que hem comentat són cada vegada més intensos i augmenta el seu grau d'aplicabilitat per a entendre les relacions entre llengua i societat en contextos multilingües.

Maria Àngels Viladot i Presas és doctora en psicologia social i actualment és professora consultora de la Universitat Oberta de Catalunya. Com a investigadora, és capdavantera en la introducció de les teories sobre la comunicació intergrupala i en la realització de recerques sobre aquesta matèria en l'àmbit de la llengua catalana, tal i com demostren el llibre *Identitat i vitalitat lingüística dels catalans* (1993) i els nombrosos articles sobre aquesta temàtica publicats en revistes nacionals i internacionals (*Anuario de Psicología, Revista de Psicología Social y Aplicada, Multilingua*, etc.). Cal destacar molt especialment els treballs que ha publicat en col·laboració amb Howard Giles, sens dubte un dels investigadors mundialment reconeguts en aquest àmbit.

M. A. Viladot presenta de manera clara, rigorosa i completa, una revisió dels avanços aconseguits per la psicologia social en l'àmbit de la comunicació intergrupala que sens dubte incentivarà la investigació sobre aquestes temàtiques tan actuals amb una nova perspectiva. Un dels aspectes més destacables és la bibliografia que l'autora va citant, sempre de manera justificada, al llarg de l'obra, que demostra el coneixement rigorós i exhaustiu que té de les teories sobre la comunicació entre els grups i les investigacions que s'han realitzat al respecte.

L'estructura del llibre s'organitza de manera que el lector va avançant des dels temes més generals als més específics, passant d'una manera gradual des d'aquells conceptes que emmarquen teòricament les qüestions tractades fins a les teories que culminen l'objectiu de l'obra.

El primers capítols (1 i 2) estan dedicats, respectivament, al concepte de comunicació i a les teories sobre la comunicació. Després d'una primera aproximació a les dificultats que hi ha per a definir un concepte sens dubte complex, l'autora analitza els dos enfocaments principals per a aproximar-se a aquest objectiu: l'enfocament sociopsicològic i l'enfocament sociocultural. El primer, que parteix de l'àmbit de la psicologia social, fixa el seu interès en les explicacions psicològiques del procés de comunicació, amb diverses concrecions de caràcter conductual, cognitiu o biològic. El segon, en canvi, se centra en els patrons d'interacció entre les persones que es comuniquen més que no en les característiques individuals o en models mentals. La interacció comunicativa entre persones i entre grups seria, doncs, l'àmbit en el qual entren en contacte i es resolen els significats, les normes i els valors culturals. En paraules de Gudykunst i Lee (2002), la realitat no seria un conjunt objectiu extern a les persones, sinó que es construeix precisament a partir dels processos d'interacció —de comunicació— entre els grups, les comunitats i les cultures.

El capítol tercer fa una aproximació històrica a un dels conceptes bàsics de l'obra: la comunicació intergrupala. L'autora explica com la psicologia social ha evolucionat des d'una perspectiva individualista, que se centrava en l'individu per tal d'explicar les relacions entre els grups socials, fins a la visió actual basada en les relacions intergrupals. De manera rigorosa i alhora sintètica, el llibre ens mostra els avanços que s'han produït al llarg del segle xx en aquesta direcció fins arribar a les teories que relacionen llengua i identitat: la teoria de la identitat social (Tajfel i Turner 1979), la teoria de l'acomodació de la comunicació (Giles 1973), la teoria de la identitat etnolingüística (Giles i Johnson 1981, 1987), la teoria intergrupala d'adquisició d'una segona llengua (Giles i Byrne 1982) o la teoria de la gestió de la incertesa i l'ansietat (Gudykunst 1995). Són precisament algunes d'aquestes teories les que s'explicaran i s'analitzaran en la segona meitat del llibre.

Abans, però, Maria Àngels Viladot dedica tres capítols a qüestions conceptuals: el concepte de grup social (capítol 4), les diferències entre la comunicació intergrupala i la comunicació entre grups (capítol 5) i les diferències entre la comunicació interpersonal i la comunicació intergrupala.

Els individus necessitem definir-nos i situar-nos en el món en què vivim i, per a fer-ho, utilitzem una estratègia cognitiva basada en la categorització. Així, la categorització social seria l'estratègia a través de la qual l'individu ordena la societat en grups de persones que tenen sentit per a ell i li permeten situar-s'hi (Tajfel 1981). La

presència de persones conscients de pertànyer a un grup és, doncs, l'única condició necessària per a la seua existència.

La comunicació intergrupar es produeix quan les parts que participen en la interacció social es defineixen en termes de pertinença a un grup abans que no com a individus. Per tant, no es refereix simplement a la comunicació que es produeix entre dos grups sinó que és necessari que la identitat social —de grup— prevalga sobre la identitat individual en els processos de comunicació. En qualsevol cas, la comunicació interpersonal i la comunicació intergrupar, que enteses totes dues en sentit estricte són més aïna possibilitats teòriques, poden veure's com els dos extrems d'un *contínuum* en el qual se situarien totes les modalitats de la comunicació humana.

El capítol 7, bastant més extens que els precedents, és una explicació detallada de la teoria de la identitat social de Henry Tajfel. Bàsicament, ens explica que els individus necessitem formar part de grups socialment valorats per a obtenir una identitat personal i una identitat social positives. En el cas que la comparació entre els grups socials de què formen part (culturals, esportius, religiosos, lingüístics...) amb la resta de grups (comparació intergrupar) no siga satisfactòria, ens cal buscar estratègies de superació d'aquesta inferioritat, i aquestes respostes poden ser grupals o individuals. Entre les primeres hi hauria les estratègies de mobilitat social (assimilació a altres grups), les estratègies de creativitat social (redefinició dels elements de la comparació per a millorar l'autoimatge del grup) i la competència social (normalment a través de la lluita política). És important destacar com totes aquestes estratègies (assimilació, creativitat i competència social) tenen importants connotacions lingüístiques.

El capítol 8 explora el concepte de cultura, les relacions entre cultura i comunicació i les diverses dimensions de la variabilitat cultural. Cal tenir present que els diferents grups culturals són els protagonistes principals de la comunicació intergrupar. Per tant, dins del pla general de l'obra convé presentar les dimensions de la variabilitat cultural que l'autora explica detalladament tot seguint els treballs empírics de Hofstede (1991). Aquestes dimensions són la distància del poder, l'evitació de la incertesa, l'individualisme o el col·lectivisme, la masculinitat o la feminitat i l'orientació a llarg termini.

Una d'aquestes dimensions de la variabilitat cultural és l'eix de la teoria de la gestió de la incertesa i l'ansietat, de William Gudykunst (1995). Aquesta teoria explica, en el plànol individual, les estratègies (passives, actives o interactives) que utilitzem els individus per a resoldre la situació d'inseguretat que ens produeix l'establiment de noves relacions de comunicació amb altres persones. En la dimensió intercultural,

la teoria explica les vies per les quals les diferents cultures afronten el problema de la reducció de la incertesa. Les diferents cultures (d'alt o de baix context) generen estils de comunicació diferents (indirectes o directes), segons la major o menor importància dels aspectes formals de la comunicació o del contingut que s'hi vehicula.

Els dos darrers capítols, els més extensos de l'obra, expliquen les aportacions de Howard Giles a la comunicació intergrupals: la teoria de l'acomodació de la comunicació (capítol 10) i la teoria de la identitat etnolingüística (capítol 11).

La teoria de l'acomodació de la comunicació (Giles 1973) explica de quina manera el comportament dels individus durant la comunicació s'ajusta a l'activitat comunicativa dels interlocutors. Aquesta teoria explica i pronostica les adaptacions que fan els individus per a reduir (convergència), mantenir (manteniment) o augmentar (divergència) la distància social amb els seus interlocutors durant el procés de comunicació. Aplicada a la comunicació intergrupals en contextos multilingües, la teoria de l'acomodació de la comunicació posa de manifest els mecanismes de convergència de manteniment o de divergència que utilitzen els diferents grups dins de les estratègies que utilitzen per a aconseguir una identitat social positiva.

La teoria de la identitat etnolingüística (Giles i Johnson 1981) és l'aportació més rellevant per a explicar el comportament dels diferents grups lingüístics en les comunicacions que es produeixen en els contextos multilingües i als mecanismes que utilitzen per a la preservació de la pròpia llengua en aquestes situacions. Segons aquesta teoria, les possibilitats que els individus adopten estratègies per a una diferenciació lingüística positiva augmenten en la mesura que s'identifiquen fortament amb el seu grup, fan comparacions intergrupals insegures, perceben una vitalitat etnolingüística elevada del propi grup, valoren que els límits del seu grup són durs i tancats i creuen que la identitat social que els proporciona el propi grup és satisfactòria. Aquesta teoria està fortament relacionada amb el concepte de vitalitat etnolingüística, que és un procediment per a mesurar la força d'un grup etnolingüístic dins del context on actua. La vitalitat etnolingüística està formada per tres factors principals: demografia, estatus i suport institucional. Com més gran siga la vitalitat etnolingüística d'un grup, tant la real —objectiva— com la percebuda —subjectiva— més probabilitats té d'usar la pròpia llengua i, per tant, de mantenir-se com un grup lingüístic diferenciat. De fet, la creació d'un instrument per a l'avaluació de la percepció de la vitalitat etnolingüística va ser un element clau per a l'anàlisi d'aquest concepte i l'aplicació a camps com ara la geolingüística, l'aprenentatge de llengües o la planificació lingüística.

La descripció, necessàriament sintètica, que hem fet en aquesta ressenya dels continguts de *Lengua y comunicació intergrupala* no pot fer justícia a la profunditat amb què l'obra analitza les teories que expliquen el fenomen de la comunicació intergrupala i a la riquesa de la informació i les referències bibliogràfiques que s'hi inclouen. Un mèrit que possiblement sí que hem pogut reflectir és l'adequació organitzativa del llibre, ja que els continguts hi apareixen estructurats d'una manera lògica i clara que, a més, reflecteix molt adequadament l'estructura conceptual de la matèria tractada. Per tant, volem acabar aquesta ressenya recomanant la lectura de *Lengua y comunicació intergrupala* a totes les persones interessades en els camps de la comunicació, les relacions intergrupals i les relacions socials i lingüístiques que es produeixen en la societat actual.

JOSEP M. BALDAQUÍ ESCANDELL
Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Universitat d'Alacant

The Catalan Expedition to the East: From the «Chronicle» of Ramon Muntaner, translated by Robert D. Hughes, with an introduction by J. N. Hillgarth, Barcelona/Woodbridge, Barcino/Tamesis, 2006, 163 pp.

Ausiàs March, *Verse Translations of Thirty Poems* [ed. bilingüe], introduction, text, translation and notes by Robert Archer, Barcelona/Woodbridge, Barcino/Tamesis, 2006, 183 pp.

Francesc Eiximenis, *An Anthology*, introduction and selection of texts by Xavier Renedo and David Guixeras, translated by Robert D. Hughes, Barcelona/Woodbridge, Barcino/Tamesis, 2008, 165 pp.

«*The Book of Sent Soví*»: *Medieval Recipes from Catalonia* [ed. bilingüe], edited by Joan Santanach, translated by Robin Vogelzang, Barcelona/Woodbridge, Barcino/Tamesis, 2008, 232 pp.

L'Editorial Barcino, en coedició amb Tamesis, ha tingut la insòlita iniciativa de difondre en traducció anglesa alguns textos catalans medievals. Ja s'han publicat quatre volums d'aquesta mena. Les traduccions fins ara són bones.

Els volums s'adrecen a un públic lector ampli: presentació ajustada i text amb notes breus i precises. Podrien recordar, per exemple, la «Records of Western Civiliza-

tion Series» de Columbia University Press, pel format generós i per la voluntat d'oferir traduccions de textos llunyans d'una manera accessible, si no fos que la RWCS porta al final una anotació de fonts universitària, i una bibliografia selecta, abans de l'habitual índex de noms i matèries. En el nostre cas no hi ha aquest índex per la senzilla raó que en català no sol existir (tot i que en anglès és corrent fins i tot en les edicions de butxaca). La bibliografia varia: el *Sent Soví* reproduceix la llista especialitzada del volum original, amb la majoria de títols en català; l'antologia d'Ausiàs March porta una guia *for further reading* que inclou títols en anglès (i versions musicades dels poemes); la d'Eiximenis no du cap indicació bibliogràfica; el volum de Muntaner inclou una encertada *select bibliography* amb fonts, edicions i traduccions en diverses llengües (en la qual, si filéssim prim, s'hauria pogut substituir un volumet de J. N. Hillgarth publicat a Mallorca el 1984 per l'article original de 1975 a *l'English Historical Review*, *Supplement* 8). Aquesta variació sens dubte es pot justificar per l'origen i el caràcter de cada un dels volums, independents, i per això es retroba en altres qüestions de presentació: en un cas no consta la font de la traducció; les notes del traductor no segueixen arreu el mateix format; dos volums acaren el català i l'anglès (el de March, explicable perquè és poesia, i el *Sent Soví*) i dos només imprimeixen la versió anglesa. Aquests detalls no poden desmerèixer el contingut del conjunt. Indiquen potser que no hi ha encara voluntat de col·lecció sinó de publicació ocasional: no hi ha un títol comú a la sèrie ni numeració, ni director ni consell responsables d'establir uns criteris generals.

Com és natural, aquests volums en anglès en ells mateixos ofereixen poques novetats de contingut. Dos són una adaptació d'obres ja publicades a la col·lecció divulgativa «Biblioteca Barcino»: el *Sent Soví* reproduceix íntegrament (introducció, notes, apèndixs i bibliografia inclosos) l'original català en la molt bona edició de Joan Santanach; l'antologia d'Eiximenis tria la substància del volum en català —un volum d'altra banda excel·lent per raons que veurem més avall—, reduint-ne les introduccions i la selecció de fragments. El tercer és una bona antologia amb trenta poesies d'Ausiàs March confegida per Robert Archer, crític i editor de l'obra completa del poeta (1997), de la qual extreu aquesta tria, afegint-hi una introducció per al *general reader* i dividint-la en cinc seccions: «Love poems», «Poems of praise and blame» (que inclou dos textos del tot independents), «Philosophical poems», «Poems on grief» (un epígraf molt ben trobat), «A poem on God and predestination» (un títol alternatiu per al *Cant espiritual*). El volum de Muntaner és el més original: es basa en els capítols de la crònica editats el 1926 per Lluís Nicolau d'Olwer amb el títol *L'expedició dels catalans a*

l'Orient («Els Nostres Clàssics», 7), els revisa amb altres edicions, n'aprofita l'anotació i la completa amb encert; el prefaci de J. N. Hillgarth és tan breu com intel·ligent.

Al lector anglès o català que tingui el llibre a les mans, però, aquests volums li semblaran nous de trinca. Tamesis, un dels segells editorials més prestigiosos de l'hispanisme britànic, presenta els textos amb claredat tipogràfica, marges generosos i cobertes amb il·lustracions magníficament reproduïdes. Només se li podria retreure l'ús innecessari de la negreta (i, per al meu gust, el cos massa gran dels números romans dels capítols, més propi del disseny publicitari que de la tipografia clàssica). Llegits en anglès, nets d'aparats i notes incessants, els textos d'aquests clàssics s'apropen realment al públic que els ha de llegir (més encara que els de la col·lecció mare, amb una maquetació més atapeïda i unes cobertes poc afortunades). Ens fan present que hi ha autors interessants i amens, dignes d'aquella divulgació que segurament guiava Josep M. de Casacuberta en encetar la col·lecció «Els Nostres Clàssics» fa més de vuitanta anys, quan semblava que hi havia un públic lector català per a aquestes obres. Apuntar receptes medievals de plats que encara avui existeixen, veure opinions antigues defensant que la dona s'instrueixi i llegeixi, informar-se d'episodis històrics tan apassionants com l'assassinat de Roger de Flor o tan èpics com la defensa de Gal·lípoli, llegir els versos acerats d'Ausiàs March, són experiències que fàcilment traspassen el temps immediat.

Aquí no pertoca analitzar la llengua d'aquestes traduccions: les jutjarà el públic anglès i les haurien de valorar, en tot cas, els ressenyadors britànics del *TLS*, la *London Review of Books* o els seus equivalents americans. Però és de justícia dir que els responsables de Barcino han buscat bons traductors, traduccions realment directes; no catalanòfils amb bones intencions, sinó persones amb cultura i amb un domini natural del català. Robert D. Hughes ha produït versions de prosa fidels i entenedores, pensades per al públic lector, com explica a les seves notes prèvies; les notes a peu de pàgina del traductor —una bonificació— identifiquen encara alguna font, algun terme o algun personatge que no figuraven en l'anotació original de l'antologia d'Eiximenis, i en el cas de Muntaner contenen un tou de precisions (de fet, ofereixen un model del que convé anotar en una edició de divulgació). Robin Vogelzang ha de treballar amb un text més tècnic, i amb menys tradició, però actua amb cura i d'acord amb l'editor català. El cas de Robert Archer és singular. Comptava amb una tradició recent de versions de March a l'anglès: les d'Arthur Terry (1976) i ell mateix (1992) en prosa no pas servil, les de M. A. Conejero, P. Ribes i D. Keown en vers i amb construcció

arcaïtzant (1986 i 1989), sempre en forma d'antologia. La d'Archer ha volgut oferir March en vers anglès —realment, l'única manera digna d'oferir un text poètic a un públic que llegeix poesia— i ho ha fet posant en pentàmetre iàmbic sense rima el decasíl·lab marqujà.

Aquest resultat no el sabia avaluar —no en sé graduar la intensitat poètica. Té una ambició literària innegable, i és d'esperar que el lectors ho sabran reconèixer: «Lo jorn ha por de perdre sa claror» —un vers memorable i al·literatiu, que arrenca amb la tradició clàssica i Dante al fons— esdevé «Day sees with terror how its last light fades», que manté amb *terror* el clima de l'original i n'emula l'al·literació amb «last light», superant en aquest cas, i ja té mèrit, la traducció de José María Micó («Teme el día perder su claridad»), aquí capaç de calcar *claror* i *perdre* però limitada perquè en castellà no hi ha tants monosíl·labs. (La traducció de Micó, que fa part de l'antologia *Páginas del Cancionero* a cura de Costanzo Di Girolamo, li ha indicat un camí, diu Archer al seu prefaci.)

L'ambició literària, és clar, pot fer perdre sentit (com passa, sense demèrit, amb les millors traduccions de Josep M. de Sagarra), i per això en aquest cas diria que l'anotació que ho compensa és potser una mica escassa. Així, a v, vv. 9-16, es fa referència als apòcrifs per explicar que Crist volia enganyar el diable, però els versos de March, més concrets, al·ludeixen a la creença que el diable no es va adonar de la natura divina de Crist fins que es van produir els prodigis còsmics després de la crucifixió. A xxix, v. 6, *gest* es tradueix per *beauty* i s'observa en nota que el terme *mien* fóra millor però antiquat; el mateix s'esdevé a la cèlebre poesia xxiii, v. 16, on March parla de la dama lloada, dona Teresa (v. 28). El terme *gest* volia dir el moviment del cos i l'expressió, del rostre i els ulls, que revelava l'espiritualitat interior (o en cas contrari la lascívia, com en altres poesies de March). *Beauty* és un equivalent feble; *mien*, per antiquat que sigui, és més exacte, neutre i descriptiu.

L'Editorial Barcino ha actuat amb valentia. Ens podríem demanar si ho ha fet també amb encert en la tria i si ha tingut visió comercial, qüestió no pas menor quan es tracta de difondre els clàssics catalans en el mercat lector més poderós del món. A jutjar per aquests quatre volums (i el cinquè anunciat: la *Vita coetanea* de Llull en versió d'Anthony Bonner) l'orientació és bona. Ausiàs March és un molt bon poeta del seu segle, i un poeta prou difós en la tradició hispànica (com mostren les traduccions prèvies a l'anglès) gràcies a la seva influència en la poesia espanyola del *Siglo de Oro*. El *Sent Soví* no és un clàssic, però és un testimoni important de la cuina medieval, i

és intel·ligent reeditar-lo i traduir-lo en un moment en què tota mena de tradicions culinàries (i de cuines sense tradició) ocupen les pantalles de televisió també a la Gran Bretanya. L'expedició a l'Orient narrada per Muntaner sí que és un relat clàssic, i encaixa molt bé en algunes tendències de la historiografia divulgativa en anglès, com ara les que tracten les croades i els llibres de viatges. Sorpren més la tria d'Eiximenis. És un autor escolàstic conegut però no pas major: no és un Ramon Llull, ni un Ramon de Penyafort, un Arnau de Vilanova o un Vicent Ferrer. Té poca obra llatina. Sense cap agafador comercial, doncs, Xavier Renedo i David Guixeras han ofert una bona selecció de la seva obra, centrada en fragments que parlen de l'educació i la cultura a la Corona d'Aragó —potser en lloc de dir-ne *An Anthology* s'hauria pogut buscar un títol més concret, com ara *On Books and Education*. D'aquest volum destaquen la tria i l'ordenació dels passatges. Repassant-ne els epígrafs, diria que correspon al que en el mercat anglès se'n diu un *reader*, una antologia de fragments d'una època, un gènere o un autor que, degudament classificats, mostren una imatge de conjunt, com ara sense anar més lluny *The Portable Medieval Reader* de Penguin. És de justícia que una compilació sigui la via d'accés a l'obra d'un gran compilador.

Robert Brian Tate, un d'aquests rars catalanistes que hi ha escampats pel món, va recordar fa uns quants anys que existia una tradició de versions angleses vuitcentistes de la historiografia catalana medieval (*Journal of Hispanic Research*, 1, 1993, 276-277). Ho va fer a propòsit de l'edició a «Els Nostres Clàssics» del *Llibre dels fets del rei En Jaume*, a càrrec de Jordi Bruguera, i de la traducció de John Forster (Londres 1883). Uns anys abans, Mary i Jocelyn N. Hillgarth, un altre historiador anglès amb coneixement natural del català, van oferir en versió anglesa la millor edició, encara avui, de la crònica de Pere III (Toronto 1980), i al Pontifical Institute of Mediaeval Studies, un dels centres d'investigació de la cultura medieval més respectats arreu del món. L'enyorat Joan Gili també va imprimir a Oxford, amb la cura exquisida de The Dolphin Books, alguns textos medievals (i algunes traduccions cabdals de la poesia catalana moderna). En aquests i altres exemples, des de William Caxton, en el camp acadèmic sempre ha prevalgut la iniciativa britànica, excepció feta de les *Selected Works* de Ramon Llull (Princeton UP 1985) a cura d'Anthony Bonner. Aquests precedents haurien de servir de model. Ja és hora que una iniciativa surti d'aquí, venent temors, i és encoratjador que l'hagi pres una editorial com Barcino, devota dels clàssics catalans medievals.

LLUÍS CABRÉ
Universitat Autònoma de Barcelona

Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps, edició a cura de Pep Valsalobre i Gabriel Sansano, edicions Vitel·la (Philologica: Sèrie Estudis, 1), Bellcaire d'Empordà, 2006, 353 pp.

Malgrat el descrèdit a què massa sovint s'ha vist sotmés el Barroc català —entre d'altres coses a causa de l'enlluernament que propalava per tot Europa el castellà—, la transmissió continuada, gairebé sempre manuscrita, de l'obra de Francesc Fontanella (Barcelona, 1622 - Perpinyà 1683) des del moment de la seua producció fins al segle XIX és innegable. La pervivència de la transmissió textual de les composicions, tant poètiques com dramàtiques, de Fontanella fins a la Renaixença ha permés atorgar a aquest autor la qualificació de clàssic dins de les lletres catalanes. Aquesta circumstància, sumada a la necessitat d'una revisió tant d'aquest període històric i cultural com de l'emblemàtic autor català, justifica el fet que, l'any 2003, l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC) proposara la cultura literària a l'edat moderna com un dels temes centrals del seu tretzé col·loqui, que tingué lloc a la Universitat de Girona, cosa que, de retruc i de manera gairebé obligada, convidava a tractar l'obra de l'esmentat autor barroc català. En aquest context de debat i d'intercanvi de coneixements entre especialistes, sorgí la iniciativa de reunir en un volum miscel·lani una sèrie d'estudis que, d'una banda, comportaren un major coneixement del moment històric convuls que aleshores vivia Catalunya, mentre que, de l'altra, fóra possible aprofundir en l'obra de l'autor català més preminent del moment. Així, l'octubre de 2006, aparegué en el número 1 de la col·lecció —dirigida per Albert Rossich— «Philologica: Sèrie Estudis», d'Edicions Vitel·la, el volum que porta per títol *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps*, a cura de Pep Valsalobre i Gabriel Sansano; es tracta d'un volum conformat per una sèrie de catorze articles que aprenen el lector a una època en què si bé la literatura catalana no s'allibera, en general, de seguir els models castellans, tampoc no se li pot negar el mèrit de fer perviure una llengua i una cultura amenaçades per constants vicissituds polítiques.

El seguit d'estudis que presenta aquest volum pot dividir-se en dos blocs, aquell que fa referència al context històric, polític i cultural i aquell que revisa l'obra de l'autor barroc català des de perspectives diverses. Encapçala el volum la «Invitació a Francesc Fontanella» on, de la mà de Valsalobre i Sansano, es fa una succinta aproximació a la vida de Fontanella i als diversos articles que formen part de la miscel·lània.

L'anàlisi de l'època en què desenvolupà la seua producció literària Francesc Fontanella s'enceta amb un estudi d'Antoni Simon i Tarrés, que aporta documentació referida a la situació politicomilitar a què, el 1640, s'enfrontava la monarquia espanyola. Catalunya i Portugal s'havien rebel·lat i, davant la impossibilitat d'atendre els dos fronts, la cort de Madrid decidí la conveniència d'optar per la reducció militar de Catalunya. L'article centra l'atenció en García Álvarez de Toledo y Osorio, marquès de Villafranca, nascut a Catalunya i d'àmplia experiència militar, qui, com a membre dels Consells d'Estat i de Guerra, es mantingué molt pròxim als afers polítics i militars de Catalunya. Les missives que el marquès de Villafranca enviava tant al comte-duc d'Olivares com al rei deixaven constància del seu posicionament inflexible que, lluny de buscar una solució al conflicte per la via de la negociació, recomanava practicar una rigorosa política de càstig exemplar envers els catalans. L'estudi demostra el marcat caràcter anticalanista de García Álvarez, qui, de manera ben directa, advocava per una dura política de repressió que servira per a impulsar i donar força al projecte absolutista de la monarquia espanyola.

La batalla de Montjuïc, ja esmentada en els fets històrics que donen vida a l'article anterior, obri l'estudi d'Henry Ettinghausen, que enllaça aquest episodi amb la dotzena d'anys que se'n seguiren, com a etapa crucial tant en la història de Catalunya com en la vida del poeta i dramaturg català Francesc Fontanella. Ettinghausen destaca el fet que, mentre el germà de Francesc Fontanella s'esmenta almenys un cop en la premsa de l'època que feia referència a la guerra dels Segadors, de Francesc, no se'n té notícia en els fullets impresos, tot i saber que va intervenir-hi. Malgrat tot, Ettinghausen remarca l'interés d'aquests fullets que revelen la càrrega ideològica amb què es narraven, segons el bàndol al qual pertanyien els autors, i que ajuden a seguir l'evolució dels principals esdeveniments d'aquella cruenta guerra en la qual també participà el nostre literat.

L'article d'Òscar Jané ens apropa a l'elit catalana instal·lada al Rosselló com a conseqüència de la desfeta ocasionada per la guerra dels Segadors, elit entre la qual es compta la família Fontanella. Jané destaca la creixent filiació francesa entre els catalans, circumstància clau indispensable perquè el Rosselló esdevinguera francès. En aquest estat de coses, mentre que Josep Fontanella, germà de Francesc, s'encarregava de les funcions principals del nou Consell Sobirà, el poeta, després de lluitar com a militar, ingressà el 1658 en l'orde dels dominicans, on continuà amb la seua tasca literària,

conreant una poesia amarada de tristesa i malenconia. Per la seua banda, i treballant encara en la tasca contextualitzadora del moment cultural en el qual es produïa l'obra del nostre poeta, Eulàlia Miralles analitza quines foren les llengües que gaudiren de vitalitat en la impremta a Perpinyà, durant els anys de l'exili dels Fontanella, i remarca que els imprimàturs d'algunes de les impressions fetes a la ciutat durant aquella etapa porten el nom d'un Fontanella. Miralles exposa com, al llarg d'aquest període, les llengües en les quals es tiren majoritàriament les obres eren el català i el castellà, tot i que el llatí també tenia rellevància i els escrits en francès començaven a veure la llum. Textos, autors i traductors desfilen per l'article de Miralles, qui estudia l'avanç progressiu del francès tot i les reticències del català per ésser substituït, en una societat en què els estudiants entenien el francès però no es decidien a usar-lo amb l'assiduitat que reclamava la recent annexió del Rosselló a França.

La segona part del volum que ens ocupa, s'encarrega de l'estudi de l'obra de Francesc Fontanella i s'inicia amb el treball de Francesc Feliu. Aquest estudiós s'acaba amb el complex tema dels castellanismes lèxics dels textos catalans durant l'època del barroc, en particular pel que fa a l'obra de Fontanella. Feliu qüestiona la consideració de castellanismes de certs elements lèxics, al temps que confirma el desig dels poetes catalans d'acostar la llengua pròpia a la llengua castellana que, aleshores, es trobava immersa en el moment de màxim apogeu de les seues possibilitats, cosa que, d'altra banda, no impedí a Fontanella mantenir una voluntat reivindicativa pel que fa a les possibilitats del català com a llengua literària.

Albert Rossich proposa algunes reflexions entorn a la intervenció de diverses mans en la còpia d'un mateix text tant en l'obra de Vicent Garcia com en la de Fontanella. L'estudiós se centra particularment en els textos d'aquest últim, de qui proposa una relació de trenta-tres manuscrits, tot i que la posició preeminent de la família Fontanella va permetre al poeta i dramaturg català gaudir de la impressió de les seues obres des de ben jove.

De les petges de Garcilaso de la Vega en la poesia amorosa de Francesc Fontanella, se n'ocupa M. Àngels Herrero. Elements com la lloança de la natura, els senyals amorosos o l'aparició de la mitologia clàssica, al costat de l'ús de les formes mètriques renaixentistes, apropen l'obra de l'autor català al lirisme de Garcilaso. Amb tot, Herrero remarca que aquesta aproximació no ha d'interpretar-se com una simple còpia de temes i formes sinó com l'intent d'aquell que podríem anomenar «el poeta

del moment» de situar la poètica catalana al mateix nivell de l'estètica barroca que aleshores s'ensenyoria d'Europa.

De la mà de Montserrat Bonaventura fem un curiós —i poc tractat— recorregut per la literatura emblemàtica de Francesc Fontanella; es tracta de textos que, tot i no ser de gran volada literària, ens permeten copsar la transmissió d'una determinada ideologia sociològica i cultural que fixa les característiques de l'edat moderna catalana. El *Panegíric* que Francesc Fontanella dedicà a Pau Claris és el centre d'atenció de l'estudi de Giuseppe Grilli, qui reflexiona sobre la manca d'atenció que aquest text ha suscitat entre els crítics. Tot i això, Grilli en reconeix el mèrit i en proposa una relectura en tant que testimoni d'un complicat context històric del panorama polític català, del qual Claris esdevingué el personatge emblemàtic central.

Joan Alegret se centra en el sonet del poeta barceloní «Tronc infeliç» i en proposa una reedició que aporta alguns canvis a la presentada per Maria-Mercè Miró el 1995. D'altra banda, i com a conseqüència de l'esmentada reedició, n'ofereix també una nova lectura de la qual es desprèn que el poema no fou escrit en memòria de l'il·lustre Pau Claris, com fins ara s'havia interpretat. La visió polièdrica del nostre autor barroc continua amb el treball de Jaume Pòrtulas, que ens apropa a la *Tragicomèdia d'Amor, Firmesa i Porfia*; l'interès de l'estudiós per indagar sobre determinats aspectes tècnics vinculats a la tradició i a la cultura clàssica li permet descobrir, i descobrir-nos, com Fontanella ha emprat magistralment aquestes tècniques amb la finalitat d'acarar el lector amb els anys convulsos de la Revolta dels Catalans. *Lo Desengany* és tractat per Pep Valsalobre, qui es proposa com a objectiu principal reflexionar sobre la manipulació que Fontanella porta a terme en l'episodi clàssic de Venus, Vulcà i Mart. A més, tracta alguns aspectes formals com els nivells de representació i els mecanismes burlescos del text, centrats en l'ús del contrast i de la deformació; aspectes tots ells que permeten confirmar que Fontanella esdevingué un poeta agosarat que gaudia de la facilitat d'emmotllar els relats clàssics als seus propòsits barrocs.

És així com arribem a la notable aportació de Maria-Mercè Miró, principal editora de l'obra de Francesc Fontanella. En aquesta miscel·lània Miró presenta una farsa barroca fontanelliana inèdita que porta com a títol *Ambaixada del príncep Licomandro a l'emperador de Bugia*, text en el qual l'autor empra els recursos còmics que són habituals en la resta de la seua producció dramàtica. Com a cloenda, Albert Mestres proposa un curiós projecte de posada en escena de la *Tragicomèdia pastoral d'amor, firmesa i porfia*. Amb aquesta proposta, Mestres cerca de reflexionar sobre la

possibilitat de recuperar per a l'escena un text pertanyent a la tradició teatral catalana, mai representat fora del seu temps. Això sí, el director d'escena aposta per un espectacle que no traïska el text original, sinó que simplement mostre aquelles característiques lingüístiques i plàstiques que li són intrínseques i que serviren, i serveixen encara, per a donar vida a una etapa particular de la nostra història.

Arribats a aquest punt, no queda més que remarcar la importància de l'aparició d'un volum amb les característiques de què gaudeix *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps*. Importància perquè demostra com, en bona mesura, coneixem molt parcialment la història política, cultural i literària d'un període menystingut del devenir català, fins fa uns anys erròniament anomenat «Decadència»; un segle XVII que ens interessa justament perquè, mitjançant la literatura, es deixa constància de la pervivència d'una llengua i d'un poble que lluitava per mantenir la cultura catalana a l'alçada de l'europea. A través d'aquesta obra miscel·lània, el lector pot comprovar com, d'aquesta lluita, Francesc Fontanella n'és un clar exemple. Finalment, cal dir que, entre els clàssics medievals i la Renaixença, mai l'obra d'un sol escriptor havia merescut fins ara l'atenció de tants especialistes reunits en un sol volum. Un conjunt d'estudis que, sense cap mena de dubte, fan avançar el coneixement que sobre la literatura barroca catalana teníem fins ara.

ISABEL MARCILLAS PIQUER
Universitat d'Alacant

Butinyà Jiménez, J., Marco i Artigas, M., Miguel Briongos, J. (eds.), *Nova antologia de la Literatura Catalana*, Madrid, UNED, 2007, 458 pp.

Elaborar una selecció antològica de les obres més representatives de la literatura catalana en menys de cinc-centes pàgines no és evidentment una empresa senzilla. Això precisament és el que intenta oferir-nos el nou volum publicat per la UNED en col·laboració amb la Universitat d'Alacant i el portal d'Humanitats d'Internet Liceus, que porta per títol *Nova antologia de la Literatura Catalana*. Nova perquè la mateixa universitat ja va publicar a principis dels noranta una antologia de textos de la literatura catalana, ara revisada i entomada des d'una perspectiva més ambiciosa. Si l'anterior s'adreçava fonamentalment als estudiants universitaris amb un format innovador en

aquell moment i amb una intenció eminentment motivadora, la versió actual, amb format de llibre, obeeix a un plantejament alhora més profund i rigorós, com també més obert, adient tant per a un públic universitari com per a una audiència més àmplia.

En el pròleg, els autors justifiquen la tria dels textos i l'organització de l'obra. Cerquen «una visió global i articulada, fruit d'una visió comparatista de la Literatura en general». Volen mostrar un «conjunt vertebrat» atent, això no obstant, als matisos que expliquen l'evolució de les lletres catalanes al llarg dels segles, que inclogui, si és necessari, textos no estrictament literaris, però cabdals per a comprendre molts aspectes de les lletres catalanes. L'antologia, a més, es concep com a complement dels manuals teòrics sobre Literatura Catalana publicats ja per la UNED.

L'obra, ben equilibrada pel que fa al contingut, està dividida en tres grans apartats a partir d'una clara ordenació cronològica: Edat Mitjana, segles XVI-XIX i, finalment, segle XX. Cadascun d'ells consta, al seu torn, d'uns subapartats organitzats ara segons una combinació de criteris històrics i genèrics. Aquesta claredat en la presentació dels textos en facilita sens dubte la consulta, però redunda en cert esquematisme, fruit inevitable de l'interès prioritari dels autors per aproximar els textos a un sector ampli de públic. Una cronologia més precisa i explícita dels diversos autors i obres, tanmateix, potser facilitaria la tasca a aquest tipus de lector. Cada capítol s'inicia amb un breu comentari —l'efecte de conjunt dels quals resulta inevitablement desigual a causa del criteri personal dels diversos autors de l'antologia— de l'època, l'autor o les obres que es presenten a continuació. En alguns casos, potser es troba a faltar la referència concreta del fragment que es recull dins l'obra a la qual pertany, o fins i tot en el cas dels textos d'èpoques més llunyanes, l'edició o versió modernitzada utilitzada, aspecte que els autors en el pròleg justifiquen per l'objectiu principal de l'obra *d'aproximar els textos a una lectura planera*.

L'apartat dedicat a la gran Edat Mitjana, el més extens, s'obre amb una petita selecció de textos de poesia trobadoresca, seguida d'un recull més detallat de fragments de diverses obres d'una de les grans figures de les lletres catalanes d'aquest període, Ramon Llull, la influència del qual hauria de marcar de forma definitiva la literatura en llengua catalana dels segles següents, la qual cosa justifica, segons els autors, l'extensió dedicada a aquest escriptor. Una selecció de les quatre grans cròniques i uns exemples de literatura de predicació moral i teològica d'Eiximenis i Vicenç Ferrer enllacen amb les primeres mostres de prosa humanística elaborades a l'entorn de la Cancelleria de Barcelona. El pròleg de Ferrer Sayol al *De agricultura* de Pal·ladi serveix com a mostra

d'«una nova sensibilitat front al classicisme» juntament amb el parlament del cardenal Margarit a les corts de Barcelona.

Completa la visió de la narrativa breu medieval una selecció de peces en prosa i en vers sobre assumptes ja tractats per Eiximenis i Vicent Ferrer, seguides d'uns fragments representatius de la misogínia i la finalitat exemplificant del *Llibre de les dones* de Jaume Roig. Ben al contrari, a continuació la prosa de sor Isabel de Villena ens ofereix una certa reivindicació femenina, interessant document literari i humà del seu temps. Un recull de poemes de diferents autors i de temàtica diversa il·lustra la lírica tardomedieval, que culmina amb mostres de la poesia de Jordi de Sant Jordi i un capítol dedicat a l'obra d'Ausiàs March.

L'última part del període medieval, força extensa, s'articula al voltant d'autors d'una sensibilitat diferent. Tornem ara als inicis de l'Humanisme a la Corona amb el pròleg a *l'Scipió i Aníbal* de fra Antoni Canals. Tot seguit, dos capítols testimonien la varietat, renovació i profunditat de l'obra de Bernat Metge, posant-ne en relleu el deute amb les fonts clàssiques. Una selecció de fragments del *Curial e Güelfa* reconstrueix alguns dels episodis més significatius de la novel·la i intenta plasmar la rellevància de l'obra. El capítol següent completa el panorama de la novel·la cavalleresca amb una síntesi de l'argument del *Tirant*, acompanyada d'un conjunt de passatges destacats de l'obra. La secció dedicada a l'Edat Mitjana clou amb una visió del món literari valencià, en aquest cas, una mostra de la «molt retòrica valenciana prosa», esdevinguda la moda dominant en la Corona en aquest final d'etapa medieval, de Roís de Corella.

L'antologia que tenim entre mans no defuig el llarg període anomenat tradicionalment de *decadència* de les nostres lletres. Els autors, conscients de la seva importància en l'evolució-reacció posterior de la literatura en llengua catalana en els temps més recents, n'han volgut deixar constància. Uns exemples de lírica tradicional de contingut religiós, amorós, corrandes, poemes del romancer; una selecció d'algunes peces dramàtiques valuoses, religioses i profanes, testimoni de l'empenta del gènere en aquest moment; una encesa defensa de la llengua catalana en boca de Despuig, l'obra del qual ens ofereix detalls curiosos d'índole diversa, com la insistència en el paper positiu de les dones en la vida de la ciutat, que, fins i tot en llenguatge actual, podríem qualificar-ho d'una reivindicació de la invisibilitat de la dona *avant la lettre*; la poesia de Pere Serafi, paradigma d'una lírica de trets petrarquescs; mostres de l'obra poètica de Francesc Vicenç Garcia, de sensibilitat barroca, i Joan Ramis, neoclàssica.

Tots ells testimonien, malgrat les dificultats del moment, la supervivència de la creació literària en català i els matisos, sovint ignorats, d'aquesta prolongada etapa.

El corrent romàntic, que inicia la recuperació definitiva de la llengua pròpia com a valuós instrument literari, amb els seus diferents vessants, apareix representat en les figures de Víctor Balaguer i Joaquim Rubió i Ors. De l'època dels Jocs Florals, es recullen mostres d'«autors que defugen el més estereotipat de l'etapa floralasca», com Marià Aguiló i Francesc Xavier Butinyà, testimoni incipient d'una nova espiritualitat més acord amb els temps. El panorama es complementa amb dos interessants textos en prosa, de Milà i Fontanals i Valentí Almirall, que permeten copsar, des d'angles ideològicament oposats, les diverses idees dominants del moment en l'àmbit no solament literari, ans cultural i polític. Amb la Renaixença arribem ja a la figura clau de la poesia catalana del XIX, Jacint Verdaguer. Una selecció breu però variada, representativa de l'abast de l'obra poètica de Mossèn Cinto, en deixa constància: fragments de *Canigó* i *L'Atlàntida*, poemes de temàtica patriòtica i algunes poesies de contingut religiós testimonien la diversitat de preocupacions i la perfecció formal de la seva obra.

La producció dramàtica del XIX està reflectida en una tria de textos corresponents a quatre obres diferents de Guimerà, prova de la varietat d'interessos i llenguatges de les diverses etapes de l'obra d'aquest autor. Del «gran prosista de la Renaixença catalana», Narcís Oller, els autors han preferit un tast de la narrativa curta, que inclou l'impactant relat de matisos naturalistes *Natura*. A més, la panoràmica literària de l'època es completa amb una mostra, en aquest cas del mestre Jordi Rubió i Balaguer, del potent corrent de crítica literària desenvolupat en llengua catalana, que tindria la seva continuïtat esplendorosa al llarg del segle XX. El nou segle anuncia un canvi profund de mentalitat i preferències estètiques, recollides a través dels textos de Joan Maragall i Eugeni d'Ors.

Arribem, doncs, al tercer i últim apartat de l'obra: el segle XX. L'antologia, en un esforç per mostrar la varietat i riquesa de la producció literària d'aquesta centúria, en selecciona una mostra de gèneres ben diversa, amb una presència important de textos poètics en llengua catalana, luxe excepcional dins el panorama literari internacional del segle XX. Començant pels màxims representants de l'Escola Mallorquina, Costa i Llobera i Joan Alcover, i una generosa selecció de l'obra poètica de Joan Maragall, que palesa l'evolució del pensament de l'autor i les preocupacions i els temes recurrents de la seva poesia. L'antologia testimonia la reintroducció del classicisme en les lletres catalanes amb els versos de Carner i l'obra de Salvat-Papasseit com a representació de

l'avantguardisme a casa nostra; la generació del 36 i la poesia de l'exili amb les figures de Bartomeu Rosselló-Porcel, Màrius Torres i Joan Vinyoli. El panorama poètic es completa amb mostres de Carles Riba, J. V. Foix i Salvador Espriu i, com a cloenda, ofereix uns testimonis ben representatius del llenguatge estètic de Pere Quart, Joan Brossa, Gabriel Ferrater i Vicent Andrés Estellés.

L'exhaustivitat amb què es tracta la poesia no impedeix la presència d'altres gèneres ben característics del moment. En aquesta selecció no hi podia faltar una representació de la narrativa i el teatre modernistes: un fragment final de *Solitud* i una breu mostra de la prosa poètica del teatre de Santiago Russinyol en donen compte. Lirisme que també es conserva en l'obra dramàtica de Sagarra, testimoni de la prosa dels anys trenta juntament amb un fragment de *Laura a la ciutat dels sants* de Miquel Llor. L'antologia recull, a més, una mostra prou significativa d'un dels gèneres més característics del segle: les memòries. Els autors acaren dos fragments, de Gazieli i Sagarra, sobre figures rellevants del món literari madrileny de la primera meitat de segle, textos que permeten, igualment, una interessant i actual reflexió sobre l'ambient de les tertúlies literàries i el paper de l'intel·lectual en la societat del moment.

De l'excel·lent prosa de Josep Pla, se'ns ofereix una tria que palesa alguns dels elements més significatius de la seva obra com el lligam profund a la seva terra, l'Empordà, en marcat contrast amb els aforismes de l'assagista valencià Joan Fuster. Seguidament, quatre autors de diferent sensibilitat i llenguatge estètic, Rodoreda, Villalonga, Pedrolo i Pere Calders, evidencien la puixança del conte com a gènere narratiu dins les lletres catalanes fins als nostres dies. Un altre capítol dedicat al teatre recull escenes de *l'Antígona* d'Espriu —que permeten la interrelació, a més dels clàssics, amb l'obra de Bernat Metge—, i de la comèdia sentimental de Carles Soldevila.

L'antologia arriba gairebé fins al moment present i es tanca amb una tria de les darreres tendències de les lletres catalanes, reflex dels temes i corrents estètics propis de l'època: preocupació social en la poesia de Miquel Martí i Pol i Josep Romeu i Figueras, personatges i realitats contemporànies com el cinema en l'obra de Pere Gimferrer, o una selecció de diverses orientacions de la prosa actual —novel·la històrica, artística, intimista, literatura de viatges.

En definitiva, és remarcable l'esforç realitzat pels autors per reflectir dins les tendències dominants en els diferents períodes, els accents particulars dels diversos autors i obres, així com per constatar la recurrència de temes i idees al llarg dels segles. Impossible en una obra d'aquesta naturalesa i aquest abast, no trobar a faltar algun autor o obra rellevants segons el criteri individual de cadascú. Tanmateix, és evident

que no és aquest —exhaurir les possibilitats de la literatura catalana— el propòsit de la *Nova antologia* que ens ofereix la UNED, digníssima selecció de textos de les nostres lletres, interessants pel contingut i la qualitat literària, interrelacionats i organitzats de forma coherent, que proporcionen una excel·lent visió global de la literatura en llengua catalana.

SÒNIA GROS I LLADÓS
UNED, Centre Associat de Girona

Àngels Massip, coordinadora (2008), *Llengua i identitat*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 150 pp.

Una de les paradoxes dels temps postmoderns és la insistència en nocions de naturalesa inestable i contradictòria. «Identitat» n'és un exemple. Se n'abusa a tort i a dret, sense parar esment que les persones, com les col·lectivitats i com les llengües, s'adiuen ben poc amb allò que literalment significa ser idèntic: sustentar-se en una continuïtat immutable. Perquè a les persones, com a les col·lectivitats i a les llengües, tant com la permanència en allò que hem estat i que som, ens defineixen el canvi, la superació del passat, la ruptura amb la tradició pròpia, la discontinuïtat i la projecció envers el futur. Sigui com sigui, la paraula «identitat», sola o combinada, ha fet fortuna. El fenomen ja fa temps que dura. I com insinua l'Albert Bastardas, prologuista de l'obra que ressenyem, una cerca bibliogràfica sota la rúbrica «llengua i identitat», o sota d'altres de similars, probablement ens donaria unes quantes referències, i això només en el terreny dels estudis lingüístics. D'entrada em vénen a la memòria el recull que fa tres lustres publicà Raimon Panikker sobre llenguatge i identitat o la compilació de textos de Joshua Fishman, preparada per Xabier Erize i traduïda per Francesc Martínez.

El llibre que ens ocupa reuneix la majoria de les conferències que es van pronunciar al cicle homònim que, entre el setembre de 2005 i el gener de 2006, acolliren les universitats de Barcelona i de les Illes Balears. Com és habitual en aquest tipus de reculls, el grau d'adequació al tema i la novetat de les aportacions varien d'un autor a l'altre. De vegades, l'heterogeneïtat dels papers reunits es manifesta fins i tot en la manera de presentar-los. En aquest cas, les diverses contribucions s'han agrupat en quatre blocs: aspectes teòrics, àmbit català, altres àmbits idiomàtics i marc europeu.

Val a dir que s'agraeix la brevetat i concisió de la majoria dels textos i l'esforç de síntesi que hi fan bona part dels autors.

El bloc inicial (*Llengua i identitat: qüestions generals*) integra dos treballs. Es deu el primer a Àngels Massip, promotora del cicle al·ludit i coordinadora i introductora del volum. El títol d'aquest estudi pòrtic, «Llengua, identitat i cultura: de la cognició a la societat», ja denota que es tracta d'un autèntic *tour de force*. Resulta, però, ben difícil comprimir en una desena de pàgines un cabal de plantejaments teòrics i elaboracions conceptuals que van de la cosmologia a la biologia i de la genètica a l'antropologia cultural, passant per la neurobiologia, la psicologia del coneixement i la filosofia de la ciència. Certament el marc cognitiu del pensament complex, tal i com Edgar Morin el va concebre, en tant que integració multidimensional de paradigmes, sembla un constructe idoni per als reptes de la modernitat. El problema sorgeix quan hem de passar de la declaració d'intencions a les aplicacions específiques. En aquest sentit, resulta força descoratjador constatar que l'aproximació científicotècnica al parell llengua-identitat té poc a veure amb els conflictes identitaris, sobretot si tenen una dimensió lingüística o s'hi fonamenten. Un exemple: la manera com els *media* construeixen la realitat pot ser complexa quant als mitjans tecnològics o els procediments retòrics, però és barroerament simplista i simplificadora en els seus efectes.

Esperanza Morales (Universidade da Coruña) signa el segon treball del bloc, «La llengua de signes com a vehicle de comunicació i capital simbòlic». Partint de la tradició etnogràfica (Geertz, Duranti) i de la sociologia de Bourdieu, la professora Morales ens planteja com els sords han esdevingut una minoria lingüística que fa valer els seus drets i exigeix un tractament igualitari. Ara bé, la «comunitat lingüística sorda» o la «identitat sorda» no són nocions apriorístiques o preconstituïdes, sinó que es configuren com a construccions semiòtiques en la pràctica social. Per això s'han d'estudiar juntament amb el poder i la ideologia. I per això s'entén que els conflictes sociolingüístics contaminin l'autopercepció dels sords o que els sords catalans vulguin emancipar el seu llenguatge de signes del dels sords espanyols.

El segon bloc reuneix quatre treballs que aprofundeixen les relacions entre *Llengua i identitat als territoris de parla catalana*. És la part menys consistent del recull, per la descompensació territorial i per l'interès desigual dels textos: n'hi ha dos dedicats al País Valencià, un a la Catalunya del Nord i un altre a la Franja d'Aragó. A «Dificultats i potencialitats de la llengua catalana per a generar identitat social a la Franja», Josep Espluga (Universitat Autònoma de Barcelona) explora els lligams entre llengua i iden-

titat en l'única regió de l'àrea lingüística del català que, tot i no haver constituït mai una entitat politicoadministrativa diferenciada, es defineix justament per la llengua pròpia. Espluga fa servir elements de l'interaccionisme simbòlic, l'etnometodologia i la sociologia de la modernitat líquida a fi de comprendre com els quaranta-cinc mil habitants de la Franja, si fa no fa, es diferencien perceptivament tant de Catalunya com, en part, d'Aragó. I d'aquesta inestabilitat, d'aquesta intersecció entre la frontera lingüística i la política, deriva la seva especificitat identitària.

Jean-Paul Escudero (Universitat de Montpeller) signa «Les llengües a la societat nord-catalana des de l'annexió francesa de 1659», un resum correcte de l'evolució politicoidentitària de la Catalunya del Nord, on la francesització ha estat el correlat necessari de la descatalanització. El text es mou dins els tòpics consabuts, fins i tot en la manca de gruix teòric i en els apel·latius amb què basteix el relat sociolingüístic: decandiment, agonia i resurrecció.

El sociòleg Rafael Castelló (Universitat de València) és l'autor del primer dels dos estudis dedicats al cas valencià, «Parlem valencià, però no som catalans». Sota aquest lema aparentment poc acadèmic hi ha un esforç notable per desllindar els aspectes de la ferida identitària valenciana. Però aquest estudi il·lustra a bastament l'arrelada dificultat de superar el gremialisme i les inèrcies intel·lectuals pròpies, fins i tot quan es proclama la voluntat d'encetar un diàleg interdisciplinari. Castelló s'entesta a proposar un esquema interpretatiu innecessàriament complicat. I entra en disquisicions de dubtosa rendibilitat sobre els tres moments que discrimina l'epistemologia del coneixement: axiològic, praxiològic i teòric. Per contra, evita exposar les coses en termes planers i entenedors, com ara dient *tout court* que la identitat lingüística d'un poble pot coincidir, o no, amb la seva identitat política. A més d'aquesta complexitat espúria, el text es ressent d'una certa opacitat expositiva. De cop i volta irrompen en escena dades d'enquestes que no havien estat presentades abans. Tot plegat, llums i ombres barrejades en un clarobscur, que damunt no ha estat ben depurat quant a correcció normativa.

Tot i les reserves, l'estudi de Castelló ens introdueix acceptablement en la *querelle* valenciana. No es pot dir el mateix de «Llengua i identitat al País Valencià» text atribuït a Joan Francesc Mira. I diem «atribuït» perquè a sota de la línia on apareix el nom del multiguardonat escriptor valencià, professor de la Universitat Jaume I, es fa constar que es tracta d'una transcripció de la conferència que va dictar al cicle que dona peu al llibre. Resulta difícil de creure que un lletraferit escrupolós com Mira hagi

deixat passar aquesta transcripció, la qual evidencia l'abisme que separa les lògiques de l'oralitat i de l'escriptura. Ras i curt, el text és perfectament prescindible. En el pla de l'expressió està farcit d'errors: repeticions, mots crossa i solecismes propis del discurs oral, confusions morfològiques, topònims equivocats... I en el pla del contingut, és d'un maniqueisme espantós, amb una interpretació esbiaixada i una manca d'autocrítica impròpies d'un savi professor d'història i cultura clàssica, que es presenta a més com a antropòleg cultural. Arriscant l'anatema, es podria dir que, vist el tenor dels dos estudis sobre el conflicte identitari valencià, s'explica com aquest conserva encara la virulència i equivocitat amb què va nàixer fa més de tres dècades.

El tercer bloc del recull s'intitula *Llengua i identitat a altres territoris* i l'integren tres estudis sobre unes altres tantes realitats sociolingüístiques del *continuum* romànic: el galleg, el friülà (també dit friülès o furlà) i l'occità. Es tracta de tres situacions de cruïlla, on convergeixen múltiples factors en els nivells de definició identitària i on, en graus diversos, la supervivència dels parlars autòctons es veu força amenaçada.

El treball «Crea identitat la llengua gallega?», de Sabela Labreña (Universitat de Barcelona), mostra el decurs històric de la minorització del galleg fins a l'actualitat. Un procés amb tot de ressonàncies familiars als valencians, ja que al conflicte sociopolític (caciquisme, dependència de les elits respecte de l'estat, castellanització de la burgesia urbana, estigmatització i confinament rural del galleg...) se suma el conflicte de pertinença o separació respecte de la comunitat lusòfona, amb els models d'estandardització respectius (reintegracionisme vs autonomisme). L'autora passa revista a algunes enquestes recents segons les quals el galleg no és un factor d'identitat imprescindible per a una bona part dels habitants de Galícia. Tot i que les dades són irrefutables, la professora Labreña fa notar la distinció entre «pertenença» i «identitat», noció aquesta segona més complexa, que reclama una xarxa conceptual i metodològica encara a mitjan bastir.

A «The sociolinguistic situation of Friuli: findings from recent research», Raimondo Strassoldo (Universitat d'Udine) presenta els resultats de la recerca sobre l'estatus sociolingüístic del friülà. Aquesta varietat del retoromànic sobreviu dins el seu enclavament territorial al nord-est itàlic (regió autònoma del Friül-Venècia Júlia i part del Vènet). Strassoldo resumeix a grans trets les empremtes superposades en aquesta terra de pas, des del substrat preromà a la dependència política de la república veneciana. De fet, el dialecte vènet fou determinant en la retracció social i territorial del friülà, si més no fins a la supeditació de totes dues parles a l'italià culte del nou

regne unificat. La tímida recuperació social del friülà s'origina amb el *revival* etnicista que es registra a Itàlia a mitjan dels anys 70 del segle passat, en virtut del qual adquireixen una nova consciència d'identitat escindida la dotzena llarga de minories lingüístiques, difuminades i sovint perseguides arran de l'al·ludida unificació política. Com pertot arreu del continent europeu, en las darreres dècades els autonomistes friülans han sabut madurar les reivindicacions polítiques, inicialment sustentades en la peculiaritat idiomàtica. Esbossat el context historic, Strassoldo posa l'èmfasi en la situació contemporània, tot interpretant diverses prospeccions sociolingüístiques: les de caràcter general impulsades per diverses instàncies autonòmiques (1978, 1986 i 1999); la de 2003, centrada en els adolescents, i les de 2002 i 2004, adreçades a la comunitat universitària d'Udine, ciutat bastió del friülà enfront de l'assimilada Trieste. Les conclusions de l'autor són contundents. El friülà és una llengua de rang mitjà dins l'Euromosaic, una llengua regional que s'ha beneficiat dels avenços sorgits a l'empara de la descentralització administrativa i les lleis italianes per a la protecció de les minories lingüístiques. Però com va remarcar Fishman, les mesures polítiques són condició necessària però no suficient si s'interromp la transmissió intergeneracional. I en aquest sentit, una sola dada revela el perill: només un 15% dels nens tenen el friülà com a llengua materna.

Patric Sauzet (Universitat de Tolosa II Lo Miralh) signa el tercer treball d'aquest bloc, «Se pòt existir una lengua sens una marina de guèrra? A prepaus de l'occitan». És un text excèntric, en sentit etimològic, i desconcertant. Excèntric perquè no s'ocupa tant del binomi llengua-identitat com de revisar l'inacabable debat sobre la naturalesa epistèmica i l'abast referencial del terme «dialecte». El títol del treball parafraseja el conegut estirabot de Max Weinreich, segons el qual una llengua és un dialecte que disposa d'armada. I a partir d'aquí, Sauzet es llença a dissertar sobre les diferents maneres de concebre la variació diatòpica en la tradició lingüística europea, sobretot en la francesa. Perquè, tot i estar escrit en occità, és aquest un text molt francès, en el pitjor sentit del gentilici: molta erudició una mica gratuïta, amb la dosi corresponent d'inflació terminològica i una certa propensió retòrica, que acaba en una declaració de bones intencions. La realitat sociolingüística i identitària de l'occità és gairebé una anècdota desproveïda de substrat històric. De les relacions de família entre occità i català a penes alguna al·lusió col·lateral. De fet, Sauzet ignora, o silencia almenys, treballs importants, com ara *La il·lusió occitana*, de Rafanell (2006).

La quarta i darrera part del llibre, *Llengües i identitats a Europa*, es tanca amb el text homònim d'Emili Boix (Universitat de Barcelona). Es tracta d'una excel·lent síntesi sobre un politema complex, que té el perill de les panoràmiques: que els arbres no deixin veure el bosc. Dit altrament, que l'excés de dades ocultí l'esquema expositiu i eludeixi la veu pròpia, quan n'hi ha. Navegant amb comoditat en la bibliografia indispensable, Boix salva el perill i concilia l'abundància factual amb la claredat expositiva i amb una reivindicació decidida del plurilingüisme. L'exposició parteix d'unes consideracions inicials sobre la idea d'Europa com a identitat densa i alhora inacabada. Reflexions que enllacen amb un repàs succint de l'uropeisme tal i com el reinterpreta el pensament catalanista contemporani. D'aquí passem a recórrer la diversitat lingüística europea, tot seguint aquests quatre factors: *a)* tipologia lingüística i distribució territorial; *b)* pes demogràfic i poder d'atracció, *c)* vitalitat etnolingüística i *d)* tipus de política lingüística. I tot seguit ens endinsem en la regulació del plurilingüisme a la Unió Europea, examinant-ne les bases doctrinàries i els programes de desenvolupament i promoció de la diversitat lingüística i considerant *grosso modo* les prescripcions i possibilitats de la Carta Europea de les llengües minoritàries i regionals. L'apartat de conclusions relliga els nòduls temàtics, esbossa el *desideratum* d'una política autènticament multilingüe i defineix les expectatives de futur immediat a què s'obre el complex mosaic europeu de llengües, cultures, estats i nacions.

Fet i fet, el llibre que ha coordinat Àngels Massip és un recull heterogeni i estimulant alhora, que aconsegueix l'objectiu de propiciar el debat i mostrar el sentit polièdric, contradictori i obert de les identitats i de les llengües. Categories ambdues abocades al diàleg i confrontades amb les tensions de la vida social.

MIQUEL NICOLÁS
Universitat de València

Manuela Pla, Lluís Misson, Pau Esteve & Jacinto Valledor, *La 'tonadilla' del segle XVIII i Catalunya*, Edició d'Aurèlia Pessarrodona, Barcelona, Tritó, 2008, 168 pp.

L'any 2008, l'editorial Tritó va publicar el volum intítulat *La 'tonadilla' del segle XVIII i Catalunya*, destacable iniciativa que hom pot considerar una valuosa contribució a la comesa de treure a la llum un gènere pràcticament desconegut a casa nostra.

El llibre conté l'edició de quatre *tonadillas*, compostes per sengles autors durant la segona meitat del segle XVIII: *El soldado*, de Manuel Pla (1761); *Una graciosa de una compañía y un compositor de viejo*, de Lluís Misson (1762); *La buñuelera y el catalán*, de Pau Esteve (1775) i *La ramilletera*, de Jacinto Valledor (c. 1773-1775). La transcripció musical, l'edició dels textos i l'estudi previ els devem a la curosa tasca d'Aurèlia Pessarrodona, musicòloga especialitzada en la *tonadilla* escènica setcentista a Catalunya.

El volum es construeix a partir d'una introducció inicial en versió trilingüe (català, castellà i anglès), que inclou la contextualització del gènere, l'aproximació a les obres seleccionades i la descripció de les fonts i dels criteris d'edició. Tot seguit, darrere de l'apartat de notes crítiques, hi trobem la minuciosa transcripció de les quatre peces. La totalitat dels manuscrits musicals de l'edició pertanyen al fons de la Biblioteca Històrica Municipal de Madrid (BHMM).

La *tonadilla* escènica forma part del conjunt del teatre breu popular que es representava en els intermedis de les obres llargues (juntament amb els entremesos, diàlegs, sainets, balls) i que estava concebut per relaxar i divertir l'auditori. Com succeeix amb totes les manifestacions artístiques de caràcter dramàtic, l'anàlisi de la *tonadilla* ha de partir sens dubte d'un punt de vista multidisciplinari. No hi ha cap treball recent sobre espectacles escènics que no reconegui la dificultat d'adscriure el seu estudi a una única àrea del coneixement. En la recerca, l'investigador ha de manejar conceptes molt diversos, perquè les variades manifestacions visuals i espacials, la funció desenvolupada pels diferents gèneres o la multiplicitat dels llenguatges emprats, exigeixen una mirada àmplia que tingui en compte tots els elements que intervenen en l'acte de la representació. La *tonadilla* fonamenta els seu mitjà d'expressió en dos factors que es complementen: l'element musical i el moviment escènic de caràcter teatral, amb una part de recitació no cantada (parola). Pessarrodona dibuixa una definició de la *tonadilla* escènica en aquest mateix sentit: «gènere musicoteatral que formava part dels entreactes de les comèdies sobretot a la segona meitat del segle XVIII» (p. 3) i descriu la seva estructura habitual com «un seguit de números musicals cantats en què es desenvolupa una breu escena, generalment humorística, que sol acabar amb unes seguidilles o amb una cançó de caire conclusiu» (p. 4). L'estudi rigorós de les peces, tot i partir de criteris musicals, implica no deixar de banda llur vessant teatral. Pessarrodona exhuma un grup d'obres del patrimoni musicoteatral de la darrera etapa de l'edat moderna i ens ofereix nova informació sobre la riquesa i la varietat dels espectacles als quals el públic català podia accedir en aquell moment històric.

Una aportació essencial del llibre rau en la demostració del remarcable conreu de la *tonadilla* a Catalunya, en contra de la idea tradicional que la considerava un gènere cultivat quasi exclusivament a la ciutat de Madrid. Pessarrodona vincula aquest fet a «la importantíssima aportació al gènere per part de compositors catalans com Lluís Misson, Manuel Pla i Pau Esteve; i, d'altra banda, el conreu del gènere a Catalunya a través, sobretot, del compositor madrileny Jacinto Valledor» (p. 3). Ens trobem amb autors d'origen català que contribuïren al desenvolupament del gènere en l'àmbit de tot l'Estat i amb un autor madrileny que va treballar a Catalunya. Per tant, durant el segle XVIII, el contacte amb Madrid a través de la *tonadilla* fou intens.

Misson va donar un gran impuls al gènere en els seus inicis, afirmació corroborada per la seva extensa producció, de la qual ens han pervingut més d'un centenar de peces. Manuel Pla i Pau Esteve exerciren gran part de la seva activitat a Madrid. Pessarrodona destaca que Pla fou força conegut en l'ambient teatral de la capital castellana, on va arribar a compondre la música de la primera sarsuela de Ramón de la Cruz, *Quien complace a la deidad acierta a sacrificar* (1757). Pel que fa a Pau Esteve, se n'han conservat més de quatre-centes *tonadillas*, que demostren el seu talent com a compositor escènic. L'any 1778, va esdevenir l'encarregat d'escriure la música per a la famosa companyia teatral de Manuel Martínez, tasca que incloïa no només el gènere *tonadillesc*, sinó també les composicions per a lloes, sainets, comèdies, etc. Novament podem constatar la imbricació entre els elements musicals i les diverses manifestacions del teatre popular. Finalment, hem d'agrair que el compositor madrileny Jacinto Valledor es dedicués a l'escriptura de *tonadillas* precisament a Barcelona, de manera que, en paraules de Pessarrodona, «l'activitat *tonadillesca* de Valledor és cabdal per a entendre el conreu de la *tonadilla* a Barcelona» (p. 4). Valledor va ser, entre 1773 i 1785, *maestro* de la companyia de còmics espanyols del Teatre de la Santa Creu.

Si bé comptem amb força dades relacionades amb el vessant musical de les peces (fins i tot en alguns casos coneixem els noms dels cantants que les van interpretar), no podem dir el mateix de l'autoria dels textos. Els llibrets són anònims, malgrat que resulta possible que fossin escrits pels mateixos compositors. Des del punt de vista temàtic, les quatre *tonadilles* es troben plenament inserides en el marc dels gèneres populars coetanis. Tenen la finalitat de funcionar com un *divertimento*, però cadascuna presenta característiques diferenciades. *El soldado* emfasitza els aspectes sentimentals i amorosos, mentre que *Una graciosa de una compañía y un compositor de viejo* s'inscriu dins la temàtica «metamusical». Les obres al voltant d'aquest aspecte sovintegen en el

teatre breu de l'època. Ramón de la Cruz va compondre diversos sainets «de costums teatrals», on el tema central és la ficció metateatral (presentació de noves companyies i actors, establiment de les jerarquies internes, interacció directa entre el públic i els comediants). *El pueblo quejoso* (estrenada el 1765) o *La recepción de los nuevos* són algunes d'aquestes obres. També en tenim mostres en llengua catalana, com la peça *Sainete que no es sainete* de Francesc Renart i Arús.

La tonadilla de Pau Esteve *La buñuelera y el catalán* explota una de les estratègies més comunes dels gèneres breus: els recursos lingüístics com a motor de la comicitat. Era freqüent l'ús de malentesos causats per l'idioma, del llatí macarrònic per a escarnir les classes benestants o de la deformació d'altres parles de l'Estat —valencià, galleg, català— per fer burla de certs personatges. Pessarrodona recull el caràcter habitual d'aquesta qüestió: «En els fons *tonadillescs* de Madrid no hi manquen obres inspirades en personatges provinents d'altres regions espanyoles, com valencians, murcians, galleg, etc., i en aquest cas hi apareix un català com el mateix Esteve, qui possiblement també va escriure el llibret» (p. 5). La tòpica aparició del català macarrònic en boca del protagonista motiva la falta d'enteniment amb la seva estimada, una bunyolera de Madrid, que li demana que sempre li parli castellà. La peça fou representada el 17 i 19 d'octubre de 1775 al Teatro del Príncipe, segons indica la documentació de l'Archivo de la Villa de Madrid estudiada per l'autora.

La tonadilla de Valledor *La ramilletera*, que reproduïx la temàtica molt en voga del *cortejo*, posseeix l'interès de ser un text bilingüe, un dels testimonis més reculats de la presència del català a l'escena pública barcelonina. La música es troba en el manuscrit d'una altra peça, intitulada *La naranjera del Prado*. La curadora del volum la descriu com «una versió probablement posterior d'aquesta tonadilla que s'interpretà a Madrid amb el text en català traduït al castellà i amb alguns canvis argumentals» (p. 6). Pel que fa al text bilingüe, s'han conservat un llibret imprès amb el títol de *La ramilletera* i dues versions manuscrites, una sense nom (ms. 1493, Biblioteca de Catalunya) i l'altra intitulada *El seductor chasqueado* (ms. 1482, BC). En aquest testimoni apareixen els noms dels intèrprets de la representació barcelonina, els quals eren membres, entre 1773 i 1775, de la companyia espanyola del Teatre de la Santa Creu. Aquest fet demostra la posada en escena de *La ramilletera* al teatre barceloní durant aquest període, la qual cosa aporta una nova dada a destacar.

Tradicionalment, s'havia considerat que l'estrena l'any 1788 del sainet de circumstàncies de Ramón de la Cruz *El café de Barcelona* (ms. 1116, BC), amb motiu

de la inauguració del Teatre de la Santa Creu després d'un incendi que el destruï completament, fou la primera aparició del català als coliseus de la ciutat. La troballa de Pessarrodona avança aquesta data, fet molt significatiu perquè apunta la idea que la presència del català als teatres institucionals no era tan escadussera com s'havia cregut fins ara. Com argumenta Pessarrodona: «La aparición de tonadillas con parte del texto en catalán indicaría que durante este tiempo no sólo se interpretaron obras importadas o hechas según el modelo madrileño, sino que también se hicieron otras pensando en el público barcelonés. Este hecho cambia muchos de los postulados habituales sobre la prácticamente nula presencia del catalán en el Teatro de Barcelona» («Aportaciones al estudio del uso del catalán en el teatro barcelonés del siglo XVIII a partir de la tonadilla escénica», dins: *Teatro y Música en España: los géneros breves en la segunda mitad del siglo XVIII*, Joaquín Álvarez Barrientos & Begoña Lolo (ed.) Univ. Autònoma de Madrid, CSIC 2008, p. 117-131).

Des del punt de vista musicològic, és indubtable el valor de la recuperació de les peces. La tasca de la transcripció no resultà fàcil, perquè, malgrat la senzillesa de la música, els manuscrits presenten moltes abreviatures, rectificacions i ratllades que dificulten llur lectura i llur interpretació. Tampoc les separacions dels diferents números musicals no són prou clares en la majoria de manuscrits originals, de manera que «s'ha considerat un número musical de cada fragment amb una entitat musical coherent i pròpia» (p. 8). Pessarrodona confegeix un aparat crític on queden clarament explicades les dificultats amb què es trobà i les solucions adoptades. Per raons pràctiques, els instruments apareixen ordenats segons la disposició orquestral moderna, però situant la veu sota dels violins per respectar la disposició del guió de veu i baix. També s'optà per l'italià en el cas de la nomenclatura dels instruments, atès el seu caràcter d'idioma internacional en l'edició de música clàssica. L'editora ho considera una mesura adient «per tal de difondre millor el gènere de la *tonadilla* escènica». Cal destacar l'excel·lent descripció de les fonts (amb informació de les dates que consten en les còpies conservades, d'altres peces incloses en els mateixos manuscrits, de les disposicions dels instruments i de les veus, etc.), així com la coherència dels criteris d'edició.

En resum, un magnífic volum que ens apropa —esperem que com un tast inicial que pugui tenir continuïtat— a un gènere pràcticament inconegut, que mereix veure la llum com a part del nostre llegat musicoteatral. És indispensable deixar de banda antics prejudicis i revalorar el conjunt dels gèneres populars, integrants de ple dret del patrimoni cultural català. La contribució d'Aurèlia Pessarrodona, que posseeix el valor

no només de donar a conèixer la música sinó també la resta dels aspectes indicats, es pot considerar una baula molt important en l'avenç de l'estudi de les arts escèniques catalanes de les darreries de l'edat moderna.

ANNA MARIA VILLALONGA
Universitat de Barcelona

Poesia catalana del barroc. Antologia, a cura d'Albert Rossich i Pep Valsalobre, Belcaire d'Empordà, Edicions Vitel·la, 2006, 404 pp.

És evident que cada dia, els que estem interessats a descobrir o rellegir novament textos de l'època barroca, disposem de nous estudis i nous volums que ens hi permeten anar fent una aproximació cada vegada més completa. Hem passat d'estar interessats per una literatura de la *Decadència* —com s'anomenava abans— a adonar-nos que ens trobem davant una literatura que podríem anomenar també de la *Desconeixença*, ja que bona part dels autors i dels textos del període eren poc menys que desconeguts i, en alguns casos, ho eren totalment. Fins al punt que hem passat d'afirmar pràcticament l'abandó de les lletres catalanes durant més de tres-cents anys —entre el 1500 i mitjan XIX—, a haver de reconèixer que, si la Renaixença va ser possible, tant a Catalunya com al País Valencià i als altres territoris de llengua catalana, això va ser una conseqüència fins a cert punt lògica, atés que, des de l'edat mitjana, la literatura en la nostra llengua mai no havia arribat a desaparèixer i sempre va mantenir, ni que fos testimonialment, uns nivells de dignitat i de cultura necessaris per tal de poder parlar de voluntat literària en algunes de les creacions d'aquells segles. Però, per tal d'arribar a aquestes afirmacions que vaig fent, és just reconèixer que han calgut els treballs —en el seu moment pioners—, d'erudits com Albert Rossich i, posteriorment, dels que s'han anat afegint —i entre els quals gose incloure'm—, com els de Pep Valsalobre i la resta d'estudiosos del que algun dia supose que podria anomenar-se l'*escola de Girona*, que ha sabut despertar, entre els estudiosos de la nostra literatura, l'interès pel Renaixement, el Barroc i l'il·luminisme, però no pas per continuar queixant-nos per la defecció lingüística o per la manca d'originalitat en els textos coneguts, sinó per tal d'intentar acostar-nos a aquell món i a aquelles sensibilitats amb una mirada nova. Rossich, francament, ens ha ensenyat a mirar amb ulls barrocs.

Però el meu respecte i el reconeixement del mestratge desenvolupat per aquests estudiosos vinculats a la Universitat de Girona no es fonamenta només en alguns articles brillants, sinó, també, en volums com el que passe a comentar ara. De fet, l'aplec de textos recollits a *Poesia catalana del barroc* és una evidència dels anys de treball anterior i del coneixement pregon de l'època. Perquè *antologar* no és una tasca fàcil: signifca, d'entrada, conèixer una gran quantitat de textos, molt superior a allò escollit, i tenir, també, la capacitat —i el gust— suficient per tal de fer una tria que no sempre resulta senzilla.

En aquest volum, a més del gran nombre de textos que ens ofereixen els curadors —alguns dels quals ja eren coneguts d'abans—, convé assenyalar els textos pràcticament nous de què els lectors podrem disposar a partir d'ara, i que provenen de lectures en manuscrits pràcticament desconeguts o a l'abast de molt pocs. I això, ja és d'agrair, perquè augmenta sensiblement la nòmina d'autors i d'obres del barroc que tenim en circulació a partir d'ara, aquestes darreres editades amb uns criteris francament estudiats i correctes.

I és que, la qüestió dels criteris també és important. De fet, els autors, en aquest punt ens ofereixen una guia que pot ser molt útil per a aquells que treballem l'edició de textos de l'edat moderna i, en especial, per als textos provinents de zones o de manuscrits on apareixen les grafies del català oriental. Un extens apartat dedicat als «Criteris d'edició. (Textos clàssics de l'edat moderna)» (pp. 25-36), ens posa en joc un gran ventall dels problemes amb què es pot trobar l'editor modern d'aquella mena d'escrits i, més específicament, l'editor de poesia. Però, els criteris aportats per Rossich i Valsalobre són destacables, també, per la seua practicitat. Així, convé remarcar que volen ser els criteris rectors de l'edició no sols del present volum, sinó d'aquells altres que seguiran aquest treball i que els mateixos autors ens anuncien a la «Introducció»: hi preveuen un volum destinat a la poesia del renaixement i un altre destinat a ser l'antologia de la poesia «anterior al romanticisme», on hi haurà, segons sembla, també, «un capítol dedicat a la poesia popular i tradicional de l'edat moderna» (p. 14).

De manera que, si per un costat els criteris d'edició seran vàlids per a pràcticament tot l'espai cronològic entre l'edat mitjana i la renaixença, per una altra banda em resulten encara més considerables els principis «teòrics» —per donar-los un nom— que semblen ser rectors de les seues oportunes reflexions. És una espècie de declaració preliminar de principis que, tot i que potser a algú li sembla òbvia, sóc conscient —com els autors mateixos— que encara és necessària: «Aquesta col·lecció

de textos literaris parteix del convenciment que la literatura antiga no ha de ser només un objecte d'estudi, sinó també objecte de lectura». Per un altre costat, Rossich i Valsalobre assenyalen que «poques cultures necessiten com la nostra que els seus clàssics es divulguen àmpliament, per tal de corregir el desconeixement secular de la nostra tradició literària completa». I rematen amb un desig palés: «El nostre propòsit, en conseqüència, serà acostar al lector actual els textos antics presentant un text tan bo, net i clar com sigui possible» (p. 24). Una tasca, doncs, no gens fàcil en molts casos i que, des del meu punt de vista, mereix tots els reconeixements. Fer una edició de divulgació, o, més aviat, una edició que podríem anomenar d'«alta divulgació» —com és el cas—, no sols implica el mèrit de conèixer perfectament el text i respectar-lo, sinó que implica conèixer també com arribar a un públic no sempre acostumat a la lectura de textos «clàssics». Potser, per a cultures com la francesa, l'espanyola o la italiana —per citar les que ens són frontereres— l'edició de «divulgació» és quelcom francament fàcil, perquè es compta amb edicions crítiques anteriors, de qualitat, que permeten que uns «tècnics» en edició se n'encarreguen. Per a una cultura com la nostra, que, fins i tot pel que afecta alguns textos fonamentals de la nostra tradició literària, ens trobem mancats d'edicions crítiques i comentades, la cosa canvia: en el cas de Rossich i Valsalobre, s'ha passat, en ocasions, del manuscrit a l'edició d'alta divulgació, sense una *editio critica* intermèdia. La qual cosa converteix en més meritori el treball d'aquests curadors.

Però, si alguna cosa crida l'atenció, en endinsar-nos en la lectura dels textos seleccionats en aquest volum, és la gran quantitat d'autors que han aconseguit aplegar i, a més, en tots els casos, amb obres de gran dignitat literària i ben representatives del període, semblants, en moltes ocasions, al que es podria estar fent a Castella, a França, a Portugal o a Nàpols. Així, al costat del grapat *d'anònims* (22) —que posa de relleu la urgència de més estudis en aquest camp—, i d'autors indispensables i ja més coneguts, com els principatins Francesc Vicent Garcia, Francesc Fontanella o Josep Romaguera, comptem amb textos poètics d'Antoni Massanés, del valencià Marc Antoni Ortí, de la pseudo-Oròsia d'Agullana, dels mallorquins Miquel Ferrando de la Càrcer i Rafael Bover, de Rafael Nogués, de Pere Antoni Jofreu, de Josep Elies Estrugós, dels també valencians Pere Esteve, Pere Jacint Morlà —vertader equivalent del rector de Vallfogona, descobert fa unes dècades per Antoni Ferrando— i Llorenç Matheu i Sanz, de Josep Blanch, de Francesc Granollachs, de Josep Català, de l'igualment valencià Francesc Mulet, de Narcís Julià, de Manuel de Sentmenat-Oms de Santa

Pau i de Lanuza, de Manuel de Vega, i de Joan Bonaventura de Gualbes. En total, més de quaranta autors, entre els coneguts i els desconeguts, que en moltes ocasions és gràcies a aquesta remarcable antologia que comencen a ocupar un lloc destacat en la Història de la nostra literatura. S'acompanyen, per altra part, d'un breu però sucós estudi introductor, on se'ns fa un recorregut general per l'estètica del moment i per les característiques concretes de les peces seleccionades (pp. 13-24), i, en cada cas, s'adjunten comentaris ben interessants sobre cada poema, a peu de pàgina, que van des de notes sobre l'atribució dels versos a un autor, o la seua negació —i sobta el nombre de textos que fins ara corrien a nom de Vicent Garcia i que amb aquesta edició resten *orfes*—, fins a qüestions de mètrica o de contextualització del poema. També, finalment, hi apareix una taula de procedència dels textos, amb indicació de variants destacables i d'edicions anteriors, si és el cas (pp. 382-391), i un índex dels primers versos (pp. 401-404), al qual cal afegir un ric llistat bibliogràfic (pp. 393-399). Tanmateix, hi trobem a mancar una mínima informació biogràfica específica de cada escriptor —només d'una pàgina, si es vol—, per donar una imatge més completa dels autors seleccionats.

Però, en conclusió, el volum preparat per Rossich i Valsalobre és un text indispensable per a conèixer la poesia barroca i per a mirar-nos-la sense complexos, acostant-nos obertament a aquella sensibilitat tan diferent de la nostra, potser, però igualment o menys que la del món medieval: la barroca —o moderna, més àmpliament— ha estat vista, per exemple, com «una dolorosa experiència» —com afirmava algun eruditíssim medievalista—; l'altra, ens havia d'enlluernar. Misteriosament. O no, i tot té una explicació, que ara no és el cas de fer, però a la qual, sense dubte, col·laboren treballs com el que hem ressenyat ací i, del qual, ja esperem amb ganes la seua continuació.

VICENT J. ESCARTÍ
Universitat de València

Montserrat Corretger, *Escriptors, periodistes i crítics. El combat per la novel·la (1924-1936)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, 203 pp.

Amb *Escriptors, periodistes i crítics. El combat per la novel·la (1924-1936)*, Montserrat Corretger col·labora amb reflexions pròpies i prenent com a base, en la majoria

dels casos, la visió d'escriptors, periodistes i crítics contemporanis sobre la literatura, especialment la novel·la, durant la dictadura de Primo de Rivera i la República. En els últims anys s'han publicat una bona quantitat d'estudis sobre el tema que han obert el camí i, amb aquesta nova aportació (continuació dels seus articles anteriors), l'autora contribuirà eficaçment a fer avançar la tasca investigadora sobre la literatura catalana. Com ella mateixa subratlla «el llibre és un altre graó per arribar a entendre la societat i la producció literària dels anys anteriors a la guerra civil» (p. 7).

El llibre s'estructura en cinc capítols, cadascun dels quals aporta noves dades i genera noves consideracions a partir de les principals veus crítiques del moment estudiat. El punt de partida és el context historicoliterari en què trobem explicat, exhaustivament i des de diverses perspectives, la recuperació de la novel·la; aquest marc genèric es concretarà d'una banda en el discurs que fa Víctor Català en la constitució del Pen Club, que Montserrat Corretger descriurà i lloarà detingudament i, d'altra, en el funcionament d'Expansió Catalana. De manera progressiva i complementària, les reflexions se centraran en dues figures representatives, Rovira i Virgili i Proust i Vila, totes dues d'una importància cabdal per a l'època però que no han gaudit del prestigi i reconeixement que es mereixen, tal com assenyala l'autora. En els darrers capítols, Montserrat Corretger els ret una mena d'homenatge i aprofundeix en totes les seues facetes (literària, periodística, política) ja que, com esmenta al pròleg, han estat «desatesos com a literats» (p. 8).

El primer capítol, que coincideix amb el subtítol de l'obra, comprén la part més extensa i significativa del llibre. L'autora, per començar a explicar aquest «combat de la novel·la», ens recorda el debat que, en aquest sentit, va tindre lloc entre 1917 i 1925. Per parlar de la recuperació del gènere novel·lístic utilitza veus crítiques actuals com ara Alan Yates, amb d'altres contemporànies com és el cas de Rafael Tasis, Just Cabot, Carles Soldevila i, sobretot, la de Domènec Guansé, molt present al llarg de tota l'obra. Corretger destaca, a través de les diferents perspectives d'escriptors, periodistes i crítics, el procés de creació d'un model de novel·lística modern. A més a més, i a través de les aportacions de la crítica del moment, l'autora arreplega una sèrie de requisits per a la modernització d'aquest gènere en l'àmbit català. Entre els més significatius s'esmenta la necessitat d'una disciplina gramatical, és a dir, d'un idioma sòlid i adequat per a generar novel·les contemporànies, tret de què la prosa periodística ja disposa. El fet de partir de models estrangers (com Proust o Dostoievski) o de models autòctons adaptats (com Narcís Oller) seria la segona característica exigida. D'altra

banda, l'autora s'interessa també per l'ampliació del públic lector i la seua formació, la professionalització de l'escriptor a través de la popularitat i, en darrer lloc, la introducció dels enigmes de l'ànima humana, on els aspectes psicològics i socials assolirien papers protagonistes en les novel·les. En definitiva, i com a objectiu comú en tots els interessats per la revifada del gènere, Corretger assenyala la necessitat manifestada per aquests estudiosos de posar la literatura catalana en el mateix estatus que l'europea, tant a nivell d'escriptors i de públic com d'obres.

A més d'aquestes exigències o directrius, l'autora remarca un seguit de propostes pel que fa a la novel·la catalana que complementaran la primera visió que el lector ha pogut adquirir. Destaquen les novel·les que plantegen conflictes sobre l'actualitat, amb una naturalitat d'estil i llenguatge, amb el model francès, rus i alemany com a camí que cal seguir, on és present la consciència dels personatges i la preeminència de l'art sobre el rigor objectiu. Com indica en un dels seus escrits Guansé, i a mena de conclusió, es rebutgen, per tant, les maneres cultes i intel·lectualitzades, les extravagàncies i la novel·la poètica.

Per tal de donar una visió completa del combat de la novel·la, Corretger a través de les veus crítiques que utilitza com a font, assenyala d'una banda un augment de públic i d'editorials durant la Dictadura i una crisi del llibre durant la República ja que, entre altres factors, hi manca una premsa especialitzada, per la qual cosa seran els mateixos escriptors que es faran crítics per objectivar la seua pròpia activitat a través de diaris i revistes culturals. A més, també es viu una desautorització general contra la crítica, tot i que per a crítics contemporanis com Llates «a Catalunya la crítica dona el to a la literatura».

El segon capítol se centra en el discurs que féu Víctor Català en la constitució oficial del Pen Club a Catalunya, associació creada per afavorir el diàleg entre els escriptors dins l'àmbit internacional. L'estudi explica que l'any 1924, coincidint amb Sant Jordi, s'hi constitueix de manera oficial. La responsable del segon parlament va ser Víctor Català, en qualitat de portaveu i degana dels escriptors catalans. Corretger analitza minuciosament la simbologia de l'arenga i elogia les seues paraules fins al punt de considerar-les una petita obra mestra. El discurs de Caterina Albert transmet un entusiasme optimista pel que fa a la recuperació de la cultura catalana i al paper de la dona en el món de les lletres. Corretger, abans de transcriure el parlament de l'escriptora, recalca que «planteja, suaument i sota el revestiment de la literatura, un important discurs polític sobre cultura i nació, dit, com sempre, amb tot l'art de què era capaç» (p. 92).

Aquest dret a la universalitat que demana Víctor Català també queda molt ben reflectit al tercer capítol del llibre, ja que la protagonista, l'entitat Expansió Catalana, comparteix el mateix ideari. Corretger aprofundeix en aquest projecte iniciat l'any 1919 i dut a terme per Joan Estelrich i Alfons Maseras, el qual vol donar a conèixer la cultura catalana i aconseguir el reconeixement de la Societat de Nacions.

Però després d'un període de proves i d'activitat conjunta, arran del pronunciament de Primo de Rivera, Maseras s'exilia a París. La correspondència que establirà amb Estelrich ens aporta una visió real i fidedigna de l'ús de la llengua i de les prohibicions existents en les primeres dècades del segle passat a Barcelona. La transcripció de part de les cartes ens permet conèixer els mecanismes que utilitzaven per a evitar la censura com l'ús de mots clau, *carro*, per a designar el projecte, o *rodes*, per a referir-se als corresponents estrangers —també els noms dels col·laboradors es transformen i s'amaguen (per a referir-se a Josep Pla utilitzen el pseudònim Pepito Llano).

El quart i cinqué capítols estan dedicats a l'obra literària d'Antoni Rovira i Virgili i Josep M. Prous i Vila. En aquestes pàgines, Corretger insisteix en la producció de tots dos per accentuar la tasca literària, periodística i política que van dur a terme en el temps en què els va tocar viure, ja que en tots dos casos els autors utilitzen la seua obra per a divulgar el seu ideari. L'autora també utilitza altres crítics per descriure'ls. Guansé es refereix a Rovira i Virgili, com un escriptor clàssic i mestre de periodistes i Tasis, pel que fa a l'obra *Quatre gotes de sang* de Prous i Vila, destaca «la sinceritat en la prosa», «l'ús d'un llenguatge directe i gràfic», «els sarcàstics comentaris polítics» i «uns impressionants apunts històrics».

Així doncs, crec que seria encertat dir que si l'objectiu de Montserrat Corretger amb aquest llibre era considerar el paisatge cultural del país durant el període triat i observar alguns aspectes des de diferents perspectives, ho ha aconseguit amb escreix. I no sols perquè es tracta d'una bona anàlisi del combat per la novel·la, sinó també perquè l'estudi destaca entitats com el Pen Club a Catalunya o Expansió Catalana, escriptors com Rovira i Virgili i Prous i Vila, i discursos com el de Víctor Català. No obstant això, i malgrat l'aparent heterogeneïtat temàtica, tots els punts tractats comparteixen un objectiu comú: la recuperació i difusió de la cultura catalana, així com una mateixa metodologia: les reflexions en els escrits dels autors, els periodistes i els crítics de l'època com a punt de partida per a l'anàlisi de la realitat cultural dels anys vint i trenta. És important destacar la tasca de documentació duta a terme per l'autora, d'una banda pel nombre d'arxius de consulta i, de l'altra, per la dificultat d'accés a alguns d'aquests. Tot açò confereix al llibre una coherència digna d'esment.

D'altra banda, i coincidint amb les paraules d'Helena Valls Icart escrites arran de la presentació d'aquest llibre, podríem considerar aquesta obra «un estudi capaç de despertar la inspiració dels poetes i la curiositat del lector. Durant els anys de color sèpia de la dictadura de Primo de Rivera i la República, i dins del peculiar escenari polític —turbulent i inestable— escriptors, periodistes i crítics, fent honor al títol de l'obra, lluitaven per llur reconeixement i es veien immersos en la guerra de les lletres».

MAITE MONAR VAN VLIET
Universitat de València

Laia Climent, *Maria-Mercè Marçal, cos i compromís*, València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, 266 pp.

Amb *Maria-Mercè Marçal, cos i compromís*, Laia Climent fa un pas avant en l'estudi de l'obra poètica de l'escriptora de Lleida. Òbviament, es tracta d'un avanç quantitatiu, en la mesura que es suma als treballs precedents que li han dedicat; però sobretot implica un avanç qualitatiu, perquè presenta novetats importants en la valoració literària —i també social— de l'autora de *Llengua abolida*. Com llegim en les conclusions del llibre, Climent pretén «analitzar el discurs de la corporalitat en la lírica de Maria-Mercè Marçal» i demostrar així que «l'expressió literària des del propi cos suposa un compromís altament reivindicatiu del gènere femení» (p. 244). Ens trobem, per tant, amb les dues coordenades que, anunciades des del títol, articulen tot el llibre. Sense dubte, la reivindicació de «l'estudi de la corporalitat en les ciències humanes» (p. 13) i la seua aplicació concreta a la comprensió de la poesia de Marçal representen l'aportació més innovadora d'aquest treball, fins al punt que obri camins per a dur a terme estudis semblants sobre l'obra d'altres veus importants de la literatura catalana. No debades, l'origen del llibre es troba en la tesi doctoral de l'autora, en la qual establia una anàlisi contrastiva de la poesia de Vicent Andrés Estellés i de Maria-Mercè Marçal segons aquesta perspectiva. Una perspectiva, tanmateix, que implica no poques dificultats de caràcter metodològic i, fins i tot, filosòfic. Laia Climent, en lloc d'amagar-les o defugir-les, les planteja amb claredat, decisió i rigor. Així, des del principi afirma que el volum parteix de «la suposició que Maria-Mercè Marçal

reivindica l'origen somàtic del punt de vista de les dones» (p. 13), cosa que explica com el seu llenguatge poètic naix de la necessitat personal, literària i cívica d'explicar amb paraules aquesta experiència corporal i trobar així un espai verbal i discursiu que permeta «reclamar-ne la vàlua» (p. 14).

Per tal d'aconseguir aquest objectiu, la professora de la Universitat Jaume I estructura el llibre amb intel·ligència, ja que cada apartat amplia i complementa l'anterior, de manera que el lector assisteix a un raonament i una exemplificació progressiva sobre el tema i la perspectiva de l'estudi. El primer capítol ens fa cinc cèntims de la biografia i l'itinerari editorial de Marçal, però sobretot ens proporciona una mena de mapa de lectura de la resta del llibre; per això, en el tercer apartat trobem una aproximació temàtica a l'obra de la poeta que anuncia gran part de les qüestions que mereixeran una anàlisi més detinguda en altres parts del volum, com ara les principals imatges poètiques o l'intent de reconstruir una genealogia literària femenina. En una línia semblant, els apartats quart i cinqué tracten la intertextualitat i els procediments retòrics en l'obra de l'autora.

El segon capítol, dedicat exclusivament al «llenguatge de la corporalitat», aporta una gran part de la càrrega significativa i ideològica del llibre. Sembla que Climent sàpia que es tracta d'una qüestió complexa, i proporciona una base sòlida a tota la seua argumentació per tal d'evitar que la inclusió de determinats exemples, o el desenvolupament de raonaments concrets, puguen ser considerats arbitraris. Per això, trobem referències a alguns dels pensadors més importants del segle xx, com ara Pierre Bourdieu, Michel Foucault o Mikhail Bakhtin. Les idees d'aquests autors, com ara la noció de «cos grotesc» suggerida per Bakhtin, tindran un pes notable en altres parts del llibre, més centrades en l'anàlisi de poemes concrets. Al costat d'aquests noms en trobem d'altres igualment importants que s'identifiquen més clarament amb allò que s'ha anomenat «teoria literària feminista» o, senzillament, amb el pensament feminista en conjunt. És el cas de Simone de Beauvoir, Luce Irigaray, Adrienne Rich, Hélène Cixous, Luisa Muraro, Monique Wittig o Judith Butler. La referència a aquestes teòriques no és tan sols una operació necessària en el desenvolupament del llibre, en la mesura que arreplega les seues aportacions, sinó que representa un posicionament actiu en la línia d'aquesta tradició. Més encara, el llibre ens ajuda a situar l'obra de Maria-Mercè Marçal en relació a aquestes autores, bona part de les quals van influir-hi notablement, no només pel que fa a la seua formació intel·lectual, sinó pel que fa a la seua pràctica literària —que és el que Climent, amb bon criteri, procura posar

sempre per davant. En aquest capítol també s'expliciten altres relacions intertextuals que demostren l'intent de Marçal d'enllaçar amb la pròpia tradició literària: des de la influència estilística de Brossa i Foix, fins al diàleg amb l'obra de Víctor Català o Clementina Arderiu. Resulta ben interessant, en aquest sentit, l'anàlisi que trobarem en el seté capítol sobre la composició «En riba d'exili», en la qual Climent exposa com el jo líric assumeix la perspectiva d'Arderiu per tal de demostrar el seu silenci a l'ombra de Carles Riba.

El tercer capítol planteja una qüestió igualment complexa, l'estudi de les «identitats de gènere». Climent destaca que el gènere és un «concepte indefugible de la pròpia consciència de la corporalitat» (p. 101) i, en conseqüència, es manifesta sovint en la lírica de l'autora de *Cau de llunes*, en la qual juguen un paper cabdal les nocions de feminitat, masculinitat i homosexualitat.

Tot seguit, els capítols quart i sisé ens aporten una sèrie de reflexions íntimament lligades a les anteriors. El capítol quart aborda la qüestió de les relacions familiars i en particular la maternitat, un dels temes clau de l'obra de Marçal, sobre el qual giren alguns dels seus poemes més reeixits, i on es veu de manera especialment intensa la relació entre cos i discurs poètic. El capítol sisé tracta la qüestió de la sexualitat i l'erotisme, i mereix una atenció detinguda perquè arreplega gran part dels temes transversals que recorren l'estudi de dalt a baix. «La poètica marçaliana», ens indica Climent, «concep la relació eròtica com una experiència on es desperten gran part dels sentits corporals» i, més encara, com un «camp de forces» (p. 169) en què esclaten moltes de les tensions vitals que marquen l'experiència personal —i per extensió poètica— de l'autora. Resulta especialment interessant l'anàlisi que Climent du a terme sobre l'expressió lírica d'aquestes tensions i, en particular, de l'itinerari que porta de l'heterosexualitat al lesbianisme, representat paradigmàticament pel poemari *Saloberta* (cal dir, per cert, que la imatge que dona nom al recull havia rebut ja una acurada anàlisi al començament del capítol tercer). Com en el cas de la maternitat, la intensa experiència corporal que representa l'erotisme, amb tots els seus matisos, donarà lloc a alguns dels seus millors poemes (com ara l'excel·lent *Sextina dels sis sentits*, al qual Climent ens remet en algun moment).

La resta de capítols (cinqué, seté, vuité i nové) aprofundeixen en l'estudi del discurs poètic de l'autora a partir del marc teòric establert prèviament. Cal destacar-ne el cinqué, en el qual s'analitza el jo líric que enuncia els poemes de Maria-Mercè Marçal en tant que «matèria temàtica principal» de la seua obra, fins al punt que

Climent situa la poesia en l'àmbit de la literatura del jo (p. 149). En efecte, hi trobem un jo poètic cohesionat, que evoluciona poemari rere poemari i que es constitueix en una mena de personatge autònom, profundament conscient de la seua individualitat i, alhora, del seu encaix en una col·lectivitat perfectament definida en la «divisa» marçaliana més famosa.

Aquest encaix representa una de les qüestions més importants de l'obra de Marçal, com també un dels aspectes més difícils de resoldre en tota la teoria literària d'arrel feminista. Com expressa gràficament un dels epígrafs del seté capítol, la lírica de l'autora es troba sovint «al límit de les paraules», com a conseqüència de la dificultat de verbalitzar l'experiència femenina, sobretot des del punt de vista de la corporalitat (p. 196). No és només el dèficit d'una tradició literària pròpia que ho expresse (i que en català Marçal no troba deficitària, sinó ben bé inexistent, tot i les relacions a què hem fet referència adés), sinó el problema d'haver de parlar amb un llenguatge prestat, que no representa ni serveix a les dones. Amb bon gust i millor criteri, Climent ens adverteix que aquest «buit lingüístic» (p. 197) no es limita només a l'expressió de la feminitat, sinó en general a totes les experiències que arranquen del propi cos, com ara, i d'una manera especialment dramàtica, la malaltia. No debades, com s'exposa acuradament a l'apartat 5.4, el darrer poemari de Maria-Mercè Marçal, en el qual el jo líric s'enfronta a la pròpia mort, té un títol d'allò més simptomàtic, *Raó del cos*.

Molts dels recursos literaris analitzats en el capítol nové tenen relació amb aquesta tibantor lingüística. En la primera part del llibre, Climent ens havia recordat que «mitjançant la subversió en el llenguatge poètic es pot aconseguir trencar amb el que Wittig anomena el sistema de significat obligatori que és el responsable de mantenir el contracte social instaurat» (96). Per això convé detindre's en allò que Vicent Salvador, autor també del pròleg del llibre, anomena mecanismes de «capgirament simbòlic» (p. 222), una estratègia que funciona com a resposta a aquest desig de canvi: si la cultura porta implícits uns arquetips socials que s'han inserit en el llenguatge, una de les maneres més hàbils de descobrir-los i, fins i tot, «d'injectar-hi nous sentits» és sotmetre'ls a un procés subversiu. Ben representativa d'això és l'oposició, analitzada en l'apartat 8.1, que es produeix entre llenguatge popular i llenguatge culte, la qual ens remet a la lírica de Federico García Lorca. Les imatges de la lluna o de la bruixa —provinents de l'imaginari col·lectiu, però plenament integrades en el món poètic de Maria-Mercè Marçal— són dos bons exponents d'aquests capgiraments simbòlics.

Naturalment, les dificultats que estem exposant són comunes a totes les propostes intel·lectuals o artístiques que impliquen una voluntat de transformació social. Més encara, la «trampa del llenguatge» —si se'm permet l'expressió— és un problema clàssic de la filosofia de tots els temps. Conscient d'això, Laia Climent tanca el llibre amb una pregunta sorprenentment directa, atés el to reflexiu, sistemàtic i prudent de la resta de l'estudi —una qüestió, d'altra banda, que l'havia recorregut silenciosament des de quasi la primera pàgina. Com la mateixa autora ens recorda, «en aquest volum s'ha intentat demostrar com el llenguatge de la corporalitat es troba a la base d'una actitud subversiva de la realitat», però això no implica que aquesta subversió tinga conseqüències socials. A partir d'una reflexió de Bourdieu, Climent es demana fins a quin punt «la subversió en la poètica esdevé solament aquella forma particular d'*illusio* que cada camp conté i que permet regular la seva normativa particular» i, per tant, si «la subversió seria solament una *illusio* concreta del camp literari que esdevindria molt difícil de transportar a les normes d'un altre camp». L'interrogant queda obert al final del llibre, com a invitació per a nous estudis, però sobretot com a incitació al lector perquè defuja les respostes, i no deixi de fer-se, amb consciència i lucidesa, les preguntes necessàries.

GONÇAL LÓPEZ-PAMPLÓ
Universitat de València